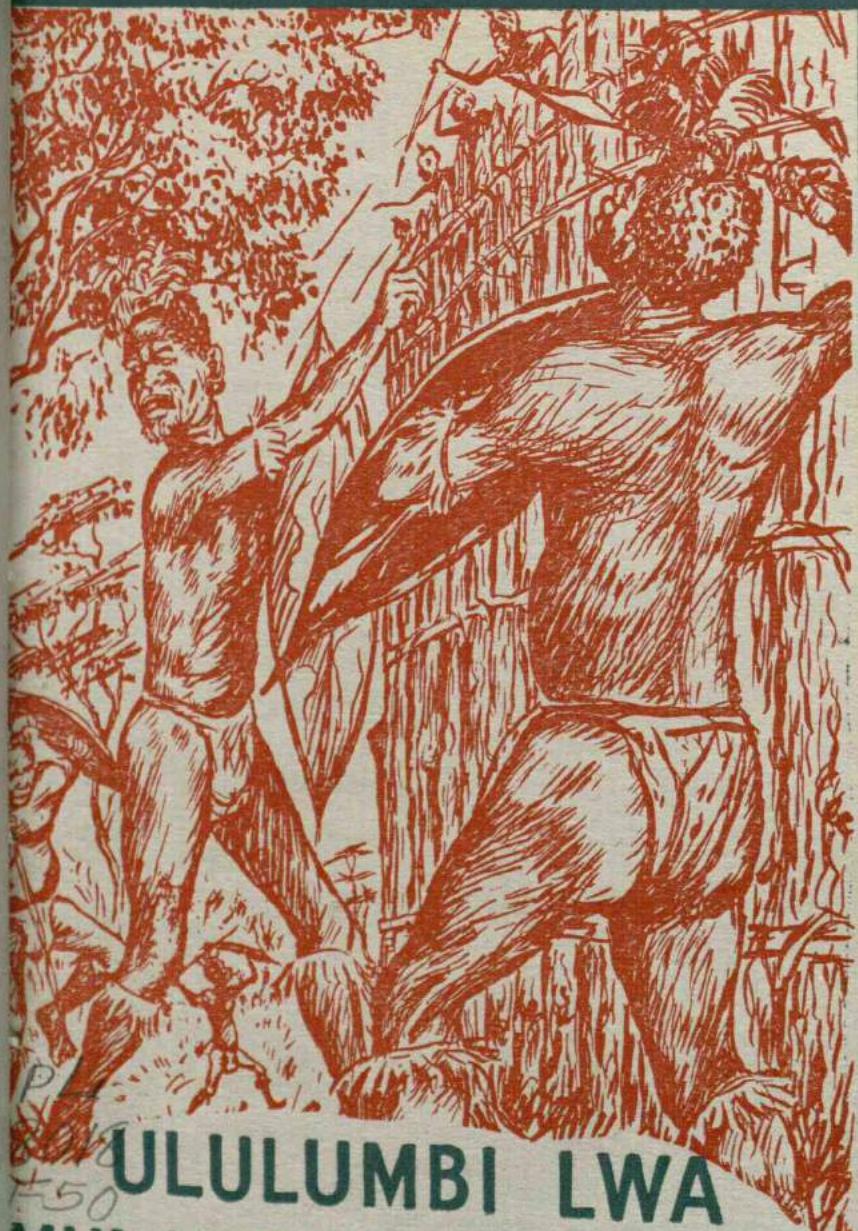

ADERS
Sefuke

UNKUTU
MO
ALYONSO

ON PRESS LTD
C.4, in association
ONS BUREAU
tyre

ULULUMBI LWA
MULANDA KUKAKAATA
M.K. CHIFWAILA

Bemba
2/6

Read LA At long

ULULUMBI LWA MULANDA KUKAKAATA

M. K. CHIFWAILA

Ifipika Fyakopelwe na

H. K. MAUNGA

UNIVERSITY OF LONDON PRESS LTD

In association with
THE PUBLICATIONS BUREAU
LUSAKA AND BLANTYRE

Copyright © 1960 by M. K. Chifwala

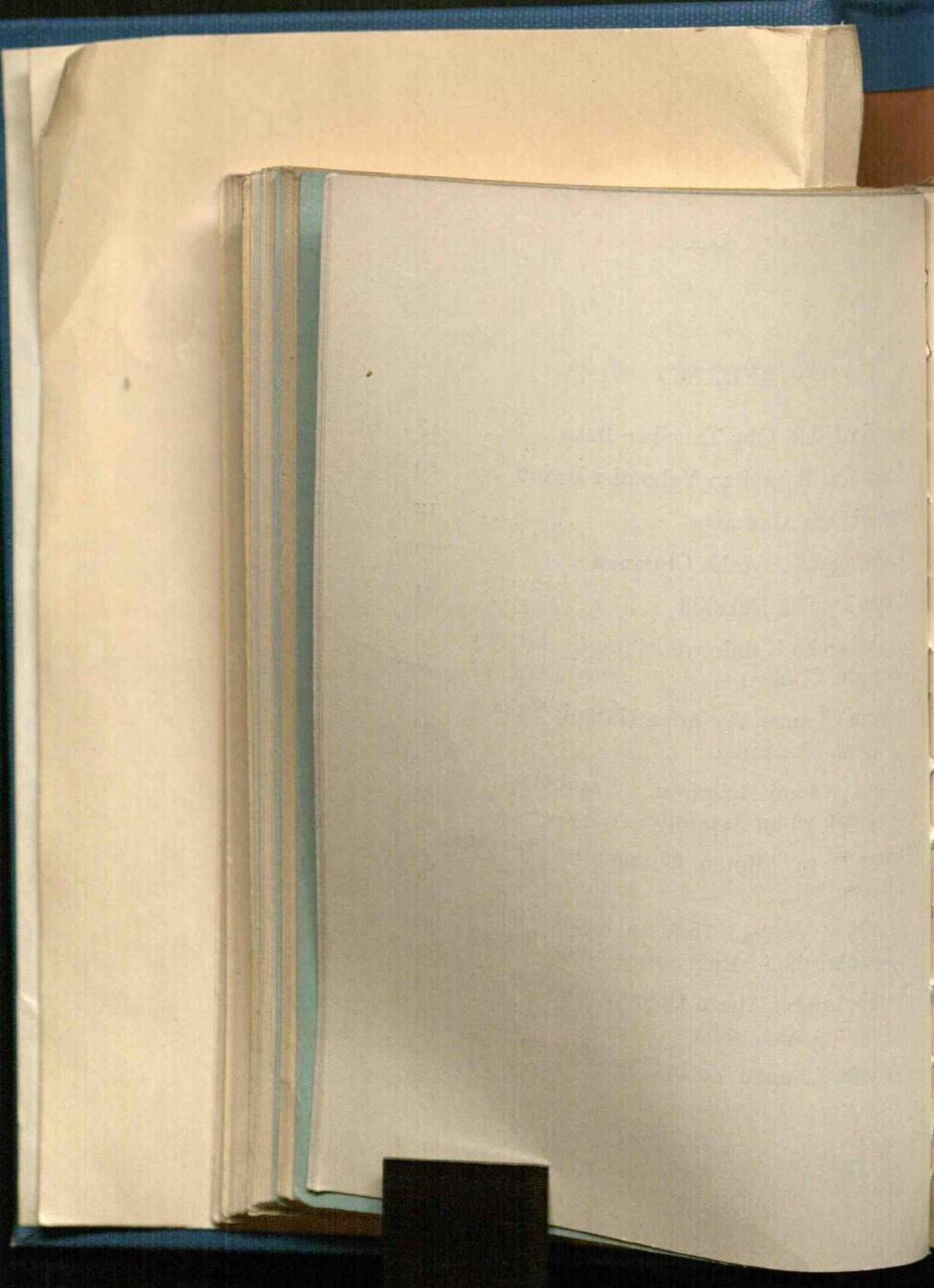
1. Um
2. Ink
3. Ubu
4. Kor
5. Ish
6. Ko
7. Im
8. M
9. Im
10. In
11. K
12. In

PL
8018
F50

K. Chifwaila

IFILIMO

1.	Umwaka Ushili Obe Taucilwe Baka ..	7
2.	Inkaama ya Bakapitao Yabomba Bwino ..	10
3.	Ubucushi mu Mawanga	12
4.	Kombokombo Afyusha Chisanga	17
5.	Ishamo Lyafika Nakabili	21
6.	Kombokombo Kabilo wa Mfumu. Hasani Alwisha Chungu	31
7.	Imfumu Chungu Yacimfyia Hasani, Yaba e Mfumu Nkalamba	33
8.	Mwana Hasani Acimfiwa. Kombokombo Imfumu ya ku Masamba	37
9.	Imitekele ya Mfumu Chungu na Balashi Bakwe	42
10.	Iminshoni Yafika. Imfumu Kombokombo Umukristiani. Imfwa ya Mfumu Chungu	50
11.	Kombokombo Aba e Chungu wa Nkonde, Imfumu Nkalamba	53
12.	Imfumu Chungu Yacindikwa Ukucila ..	60

ISHIWI LYANTANSHI

AMASHIWI ne milandu yonse ili muli aka katabo, yakwelenganya fye; nelyo kwena fimofimo fyalicitike cinecine; ifili ngelyo Abangoni bapumikishe umusumba wa mfumu Makasa, no kusenda namfumu Chimbabantu na bantu abengi. E lilya line ne mfumu Chisala yaninine ilinga pambilibili no kubutuka. Ifi fyonge citendekelo fye ca citabo. Lelo imilandu yonse iyalembwamo yakutunganya fye, takwali nelyo cimo icacitike mu musango uyo iyo.

Ico nalembela aka katabo, kulanga abalekula lelo, no lupwa lonse ulukakonka panuma, pakuti nabo bakeshibe ifyo abantu baleikatwa mu busha balecula mu nshila ishalekanalekana; no kuti abaleicincisha mu busha bwabo, inshita ishingi balemona ishuko kuntanshi.

Na ifwe bene tufwile ukuicincisha mu milimo yonse, ukucila umulimo wa kusambilila; pantu mu kusambilila mwine emo ishuko lyesu lyabelama. Ili shuko likasokoloka cinecine nga twaicincisha. Ipinda lya Cibemba litila 'ukulya akalusense kukoselela'. E calenga, koseleleni, koseleleni, koseleleni mwe bamunyinane.

M.K.C.

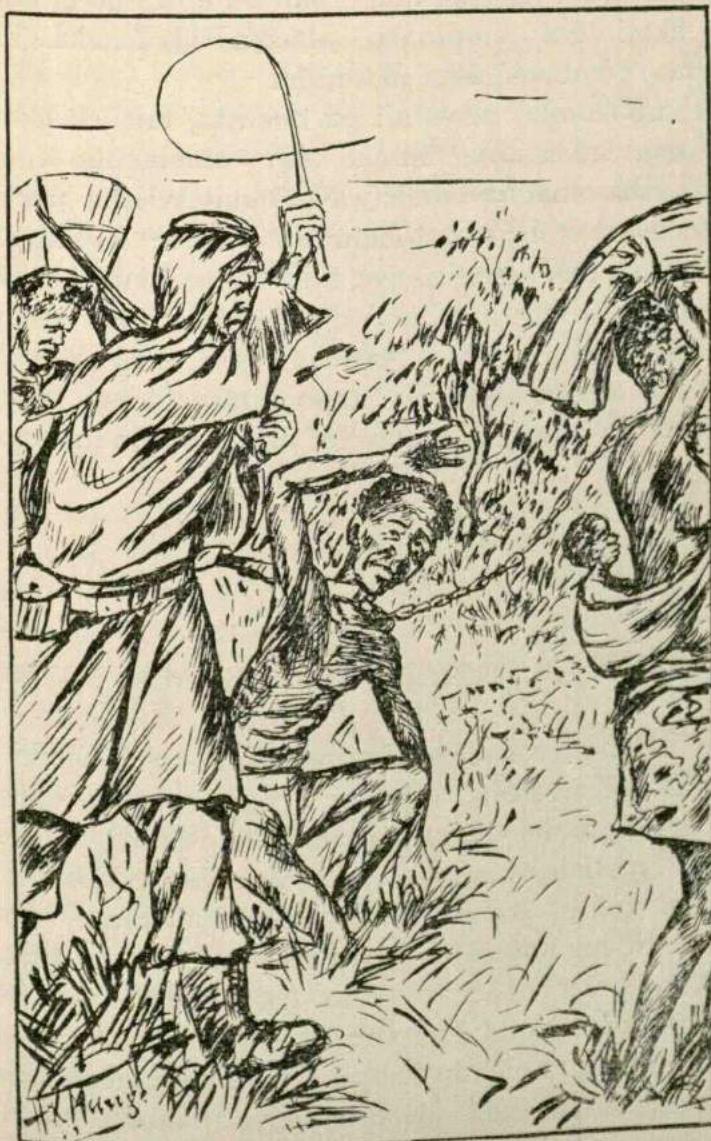
nshita ino nga no mwana alifyele. Chisanga ali umukashana umusuma sana pa meno, uwakashika na kamwangashima pa meno ya ciponshi ca pansi.

Abangoni basendele abantu abo baikete ku mushi wabo uo bakulile ku Isusu, uo baletila Ititini. Mu Ititini mwine e mwaishile Abalungwana abalefwaya abasha. Kuli abo bene Balungwana eko baposele Kombokombo na nkashi yakwe Chisanga, na banabo bambi, lelo namfumu Chimbabantu wena ashela mulya mwine.

Ubucushi bwafula sana kuli Kombokombo. Amona uko bamubika mu ikoli ne minyololo ku molu; awe ne cisubilo ca kumona kumwabo nakibili capwililia fye. Aumfwa imisowa abanakashi bali nabo balelila, nao ifilamba fyalengalenga mu meno, lelo ico mwaume aikoselesha, alanga no kushipa, alaesa no kutalalika abanakashi. Lelo abanakashi nga batesha ishiwi lyakwe ilya cilela, balolesha no kupamfuka kwakwe, ne mpumi yakwe isuma nganshi, apo balafwaya no kuishika ku kulila.

Kombokombo nelyo amwene ubu bucushi, talekeli kusubila kuli Mulungu, mu mutima aleti: "Ifyo Lesa umwine alefwaya ukucita pa bumi bwesu e ifyo fine te maka yesu ifwe."

Apo pene bayamba no bulendo bwa kuya ku Mpwani, nabasenda ne fipe ifyafina nganshi: iposo lyabo, ameno ya nsou, amenshi ya kunwa na yawkipikila mu mawanga; ukubikapo no kufina kwa makoli babakakamo; awe mwandi te pa bulanda. Abalabu bali mutanda, bakapitao babo balembelé

bali ikumi na basano, bonse bali ne mfuti ne mpoko, ne fikoti fya kuminako abasha abalenaka mu nshila pa kubacincisha ukwenda.

Kombokombo nelyo ali pa bucushi, taleilekelesha, alelanga ukushipa, inseko no mucincisho uwa kucincisha ababiye abalefwaya ukuilekelesha pakuti babepaye kuli bashikuluibo, uleke ubucushi bucepeko, ena alebakaanya ati: "Bane ukuilekelesha kwalibipa. Ukufwaya ukufwa pa mulandu wa kutiina ubucushi takwawama. Natucule fye, Lesa Mukulu akasuka akatusengulwila, napo ubucushi nga bukuttwala ku mfwia, te mulandu, maka yakwe umwine.

2

INKAAMA YA BAKAPITAO YABOMBABWINO

ABO Balabu basendele Kombokombo na banankwe bali ababi nganshi, tabali na luse nelyo panono, baleuma abasha babo nge njombe. Kabili tabalcindika na bakapitao babo, balebasausha no kubatuka kasuba konse. Ici calengele ukuti bakapitao babo babapate, bapanga no kulwa nabo mumbali, bapanga no kubapoka abasha; nabo bakayebashitsha ku Balungwana bambi kuntansi.

Abasha pa bulendo bulya bali amakumi yatatu. Ici tacasansamwishe Balabu nelyo panono, pantu balefwaya abasha abengi. E calenga Abalungwana

baumfwana ukuti bakekatilepo na bambi mu mishi
bakasanga kuntanshi.

Bushiku bumo basangile umushi umo, awe,
baumfwana na bakapitao babo abati: "Natulwishes
uyu mushi, twikatilepo abasha na bambi". Awe
basuminishanya, kanshi Abalungwana tabeshibe
inkaama ikakile bakapitao babo mumbali. Bapekanya
imfuti, amaluti ne nsase, bashakanya muli bakapitao
bonse. Baima balaya na ku kulwisha umushi. Ku
basha bashako fye Umulungwana umo na bakapitao
babili abakusopa abasha pakuti befyuka.

Abalungwana na bakapitao babo bashinsha no
mushi, Umulungwana umo ali na bakapitao babili,
kano batatu e bali na bakapitao batatubatatu. Kuti
fye cilya Umulungwana umo alisha fye imfuti mu
mushi na puu; abaume ba mu mushi bonse basaka-
muka fye na mafumo. Icakusunguka, Abalungwana
bamona fye bakapitao babo bonse bayambilala fye
pamo ulubilo ukubwela kunuma ne mfuti shabo.
Abalungwana ifyakucita fyabula; nga bashala beka,
balafwa ku bantu ba mu mushi ababalungama na
mafumo. Icishele nabo kufulumuka ukukonka
bakapitao babo panuma. Kanshi kulya bakapitao
bele, nabaluka no kwaluka, Abalungwana baleitwala
fye ku tulomo twa mfuti. Ulya umo Ashele ku basha,
balya bakapitao babili bashele nankwe bamwipaya
fye ku lupoko. Abasha batu bamone filya umwenso
wabekata nganshi, lelo teti bamone fyakucita, pantu
bali ku makoli. Balya bakapitao bashele ku basha
batendeka no kukakula abasha abaume ku makoli

pakuti babafweko ukulwisha aba mu mushi, basuka na banabo bafika, bwangubwangu bayakanya ne mfuti ne mpoko ku basha abaume, baikala na tayali.

abantu ba mu mushi nabo beshile nabalima ulwinelwine, bafika na kuli bakapitao na basha babo, batendeka no kulwa.

Apa nomba e paba ishuko lyakwa Kombokombo ilyakufyukilamo. Kuti umo balabukile ku lubuli, Kombokombo umwaume nawa na mu fyani, alekulika fye bucebuce ne mfuti yakwe kwena te yakusha. Cilya ashingama, ati no kuti katende shimpoo lubilo, uuli na munyina ashale. Namwishiba cita ca kale, kuti aleluka fye limo, apelele mumbi.

3

UBUCUSHI MU MAWANGA

KOMBOKOMBO ilyo abutwike, afika apatali, atala alatuusha mu isamba lya muti, alambalika ne mfuti yakwe pambali. Alolesha imfuti, namwishiba ali cita ca mfumu, kanshi alishibe amashina ya mfuti shonse. Amona ukuti imfuti ali nayo ni maliki, imfuti iyamaka nganshi, ati no kuti iciswango teti kube icakumupalama. Asansamuka nganshi pa kubutuka ne mfuti, Ielo icamusakamike nico ashaishibe ukwakulola. Umo ali ni mu fyalo fya bene, mu mapooli mumbimumbi. Icakulya naco takwete, nelyo kasupa ka kutapilamo

i, basuka
tanya ne
na tayali
habalima
ha babo
okombo
lubuli
fyani,
vena te
shimp
cita ca

amenshi. Alishibe ukuti baendele imilungu itatu apo bafumine ku Ititini, kanshi ali ukutali sana ukufuma ku Lubemba. Kibili alanguluka uko ashile abasha banankwe, alangulukila umufyala wakwe, teshibe ne fishele fiponeneko, elyo atontonkanya ati: "Kwena nga cakuti Lesa angafwa nayafika na ku Lubemba kumwesu; nkayalanda shani ku bantu bandi pa mulandu wakwa nkashi yandi? Bushe bakayanjeba ukuti ndi mwaume, ne wakubutuka fye nge mpombo ukwabula ukulolesha kunuma; cawama ukubutuka nge nkalamo iipanga icofi, e bwaume. Awe kwena pa kufika ku Lubemba kano tukaye na nkashi yandi, nga nafwa naco kano ukuyashininkisha no kumona icitumbi cakwe. Nga namusanga kano fye ukufwa nankwe pamo epela."

Awe ayaluluka no kwaluluka ukubwelela uko ashile ulubuli. Kwena aleenda fye bucenjeshibujenjeshi, no kulolesha nga abalwani tabamukonkele. Esa fye bucebuce. Kuti cilya alapalama fye ku ncende ine, anina ku muti ukuti amone ifiliko. Amona fye ukuti takuli nelyo muntu umo nakalya fye. Kwena tapamine ukuyafikapo akasuba, atile ndeyafikapo ubushiku pantu kuli umweshi.

Naendi ilyo bwailile, aika ku muti aya alebendela. Kuti ukufika pa ncende paciba ulubuli, amona ifitumbi fya bantu fitulumene po fye nga masuku, mu mutima ati no kuti tapapuswike muntu nelyo umo. Awe anina na ku muti eko asendama.

Ulucelo lilya bwaca amona ukuti umuti aliko taufumbishe, aikako, aya alafwaya umbi uwafumbisha.

Alolekesha pa fitumbi fya bantu, amona ukuti baume bekabeka e bafwile, tapali citumbi ca mwanakashi nelyo cimo. Aishiba ifitumbi fya basha babiye na bakapitao bene, bambi tabeshibe; aba e balya bantu bafumine ku mushi abafwile ku mfuti sha bakapitao ba Balungwana. Amona pabutisha, awe aendesha ukuyanina ku muti uwafumbisha, aifisa mu mabuula mumbimumbi.

Kuti cilya calatwala muli basebeni koloko wa lucelo, amona cinkupiti wa bantu batunguluka ukufuma mu mushi, ukulaisa uko kwine ali. Cilya bafika mupepi, amona umuntu umo afwele insalu ishacindamisha nganshi, afwele ne cisote ca ngala ku mutwe. Abantu bamushinshishe fye. Aishiba ukuti e mfumu ya calo ilya. Kabili ati alolekeshe, amona abanakashi pakati ka fita, alolesha amona ni balya bene basha babiye, na nkashi yakwe wine epo ali, awe no mutima wafuma.

Imfumu na bantu baiko balapitana mu fitumbi fya bantu bonse. Cilya bapwa ukufimona, imfumu yalalande pa nshita inono. Kombokombo amona abalumendo batendeka ukupanga amacila ya kusendelapo ifitumbi pa kutwala ku kufishika. Imfumu yena yalungama pa ncende imo apashafulile cani, epo baitekela icipuna, yaikala, na bacilolo baiko bonse baisatebelela.

Imfumu yatendeka ukusosa mu lulimi lwaiko. Kombokombo aumfwa uko umuntu umo asosa mu Cibemba ati: "Iseni kuno mwe banakashi, imfumu ilemufwaya."

Kombokombo apapa nganshi ati: "Nga kanshi uyu
muntu wa kuno aishiba shani Icibemba."

Kibili aumfwa uko imfumu yalandu amashiwi
yambi, ulya wine muntu kibili asosa ati: "Imfumu
ileti, 'mwaikatwa kwi mwe banakashi imwe?'"

Aumfwa ba Namulenga Muloboko abalipo abaka-
lamba basosa ati: "Kanabesa ifwe kumwesu ni ku
Lubemba, imfumu yesu ikalamba ni Chitimukulu;
imfumu yatuteka ni Makasa, umwana mukalamba
wa mfumu Chitimukulu. Abangoni e baishile twikata
bunkole mu fita, e pa kutuposa ku Balungwana aba
bene twaishile nabo. Ifwe tatwaishibe ukuti pali no
lubuli pano. Twaumfwile fye uko batweba ukuti
twikale tutushe panono, twamona bashikuluifwe
batambuluka na bakapitao babo balaya, batushila
fye batatu abakutulinda. Ifwe twatontonkenye ukuti
baya ku kwipaya inama ngefyo bacita pe. Icako-
nkelepo twapulikilwe fye uko bakapitao twashele nabo
bakoma Umulungwana; ifwe na mano yapela. Apo
pene twamona bakapitao bene balakakula abaume
mu makoli, basha fwe banakashi. Tapapitile nshita
twamona bakapitao banabo bafika, lelo ukuti tumone
Abalungwana nakalya. Ilyo bafika twamona balapela
abasha banensu abaume imfuti ne mpoko, awe
mukwai lwaba lubuli. Twamona abantu bonse
bakomwa, e pa kwisatubula fwe bali mu makoli.
Efyo cali we mfumu."

Uwakufisha amashiwi ku mfumu afisha, imfumu
yatensa fye umutwe. Yakutumana pa nshita inono,
kibili yasosa fimofimo ifi. Uwakulondolola ati:

"Imfumu aiti 'Imwe tamuli na mulandu pantu mwali fye abasha. Lelo kwena tamwakabwelele kumwenu, muleba abakashi besu'."

Bonse bayaula utupundu. Imfumu no kwima yaima yalungama na ku mushi; bonse balaikonka panuma, kwashala fye abakushika ifitumbi fya bantu.

Abalesenda ifitumbi baleenda icikunka, e calenga lintu batwele ifitumbi pa muku wa bubili, Kombo-kombo ashala aika na ku muti, afyukila na mu mpanga.

Insala yalamucusha nganshi, pantu talile ukufuma lilya line ubusano bwamoneke. Ati alolesha lwa ku kabanga, amona amabala ya fisali (ifisankonde), lelo atiina ukuyako ati e pali abene ba mabala eko bali, apanga ukuyako icungulo ca bushiku abantu nga baleka ukwendauka.

Abasha banakashi ilyo bafikile ku mushi, imfumu yalonganya bacilolo mukalamba, no kubakanyako abanakashi abasha. Imfumu yena yabulapo abanakashi bane, nkashi Kombokombo ali mu ibumba lya baaya imfumu yabuulile.

Cinecine Chisanga wena nelyo aculile shani ku nsala ya mu busha, no kondé kwine nako alyondele, lelo ubusuma bwakwe bucili fye apo bwabela. Ne mfumu ine yatile fye uyu mukashana nelyo aonda, nga aikala bwino akacila ku busuma. Awe Chisanga wesu aba musano wa mfumu.

KOMBOKOMBO AFYUSHA CHISANGA

KOMBOKOMBO umo ali mu mpanga, alefwaya inshila ya kufyushishamo nkashi yakwe, lelo cali icayafya nganshi. Mu mpanga umo aleikala mwali ifiswango fya misangomisango. Ifyakulya alelya nafyo fyali fyakwiba mu mabala ya bene, nga cakuti bamumona, busanso bwekabweka, nelyo ukumukumanya mu mpanga fibi fyeka, kuti bati ni nengu, no kumwipaya kuti bamwipaya. Ukuya eka ku Lubemba cena alikanishe umwaume. Ukusendama nako alesendama fye ku muti, eko apikwile ulushishi, acita nga macila, asansapo ne cani. Pa kuya ku kusendama, alekonka amashinda ayalekanalekana, pantu aletiina ukufuta inshila. Nga amona mu isamba lya muti mwaba amafutefute, afumapo, ayapikula icila ku muti umbi eko alasendama.

Nomba alacita ifi: nga bwaca ulucelo, ayabelama mupepi ne nshila, ukumona abaleya ku mabala nga epo ali nkashi yakwe, alecita ifi fine inshiku shonse. Bushiku bumo pashele fye kwempe nga balimwikete. Cali nifi:

Kombokombo ayafisama mupepi ne nshila nga filya fine acita na kale. Abantu bafuma na ku mushi. Cilya bafika pa ntunga ine afisaminepo, umulumendo umo amona no mupini we sembe mupepi fye na apo pene Kombokombo afisamine. Awe epoapasukila,

amulungamisha fye. Kombokombo umutima munda wafwa fye, ati napo nga mfwampuke ulubilo, umutima umbi auti wiiyesha walafwa nombaline. Cilumendo ashifika fye apali umupini, alaulolesha. Ninshi apafiseme Kombokombo pali fye amapande yane ukufuma apeminine umulumendo. Ku ishuko, kuti cilya umulumendo ati ntampule ulutampulo nyante pantanshi, uleke nteme umupini, amona fye umulume wa ngoshe aleisa uko ali nalabalabalaba. Umulumendo aisatoloke ibaka ilikalamba sana mu mulu, no kupunda apunda ati: "Nafwa tata ee!"

Ababiye abashele mu nshila abati: "Cinshi we mwaume we?"

Nao: "Bane butukisheni, pali cingshe ico cinko nkele panuma ulubilo." Awe bonse bafulumuka.

Kombokombo nao namona ngoshe ulya, nomba apakuti afulumukile e pabulile. Lelo cilya amona abantu batantalila, elyo nao aya alakukuba mu cani, afyuka.

Bushiku bumbi ailefisama ku nshila imbi iyaloa ku mabala. Kuti umo ekalishe, amona fye abanakashi aba umulongo uwinewine, apabula no mwaume nelyo umo. Kuti ati aloleshe amona Chisanga nao epo ali. Aumfwa no mutima wafuma sana. Alatonto nkanya ifyakucita. Pakubala ati: "Bushe ndishe mfuti, ici banakashi bekabeka balaikatwa no mwenso babutuke, elyo njesompola Chisanga wesu, uleke tubutuke". Umutima umbi auti wicita ifyo, nga abaume bali mupepi, baletukonka bese batwipaye. Elyo atontonkanya ukukonka ku mabala kwine.

Awe nacine apita na lushenshe mu mpanga, ayafika fye nabo ku mabala, abelama na pafiseme ifi alebamona fye bonse.

Abasano babomba fye imilimo mu ibala, ena umo aikalila fye mu cimpusa. Kuti libili amona uyu mwanakashi aya ku mpanga, abwelela ku babiye. Limbilimbi amona Chisanga alola ku mpanga, awe nao bwangubwangu eko aya alekukuba. Kuti Chisanga cilya apwa fye akalimo ailile ku mpanga, ati mbwelele ku banandi, aumfwa ishiwi mu cimpusa aliti: "Chisanga ee." Mwalishiba no mwenso wa banamayo, aisabwensuka ukuti abutuke. Awe amona Kombokombo aimya umutwe ati: "Ala nine Kombo-kombo, isa kuno." Awe cinecine Chisanga camupesha amano, pantu alentontonkanya ukuti Kombokombo awilile palya pene pa buta. Kwena nelyo atwishiwa ukuti nalimo mulungulwa, kwena apalamako panono. Kombokombo amusekela panono, lyena ashininkisha ukuti cinecine eo, apalama no kupalama.

Kombokombo ati: "Enda nkufyushe nombaline. Ine naikala muno mpanga niwe ndolela."

Chisanga abala atontonkanya pa kashita kanono, elyo ati: "Iyo wicita ifyo pa nshita ino, abanandi kuti baishiba bayasosa ku mfumu. Ifita kuti fyaima ifyakutufwaya, teti tuye nakutali kuti batwikata. Iwe tesha ifyakucita, pantu ine ndi musano wa mfumu bushe walishiba ifyo! Eco imfumu yantemwa nganshi, taifwaya na kuti mfumine mu mpanga, ni lelo line fye naciba njipatikishe nati kankonke abanandi, natendwa ukwikala mu mushi. Abanandi babapele

ipope ca kunsungisha sana, na kuno kwine ndi baposeleko na meno.

"Leka nkwebe ifyakucita, iwe wise icungulo ca bushiku, wise wiminine mu isamba lya muti ukalamba ulya wabela ku kabanga. Nga paba iciila, imfumu ileyatontonkanya ukuti ndi ku ciila, elyo tuyefyuka. Pantu ubushiku kuti twaenda bwino twafika no kutali."

Icungulo ca bushiku imfumu yaita Chisanga aiti: "Lelo ndeisalala ku mobe, upekanye bwino amalo."

Chisanga: "Iyo we mfumu, nshili bwino kuti mwandolelako na pa kamailo, bulya bushiku ninshi naba bwino."

Imfumu: "Oh, kansi cisuma nshaise."

Pa nshita ya cungulo bushiku, abalumendo bafumya ijoma, batalika ne ciila. Abakashana balongana, balati nga balingula imikoshi cawama nganshi.

Chisanga wena naliila na limo, no tulyo tumo nayafisa na kunse ya mushi. Kuti cilya iciila cafukila fye, aisaba ngo wakonka ulukungu, apisha no kuboko apo ashile utwakulya, awe lyakunta, ayasanga na munyina apo balayanine.

Kombokombo ashimona nkashi yakwe, atemwa nganshi, baiposa na mu nshila. Ico bushiku, bakonka fye mu nshila, cilya bwaca bapasuka bayafisama mu mpanga umwasapa. Baendele ifyo fine pa nshiku shimoshimo, no kutantalila batantalila ukufuma ku calo baiketweko.

ISHAMO LYAFIKA NAKABILI

UMO benda ifyo fine, basuka bafika fye ukutali ukwabula ubusano bwa kukumanya abantu nelyo ifiswango.

Bushiku bumo cilya bwaca, baseluka mu nshila, bayaikala na pamo ifi apabendama, batalika no kulya. Cilya bapwa ukulya basendama na mu tulo.

Cilya babuka mu tulo, elyo Kombokombo alaipusha nkashi yakwe ukumushimikilako ifyo cali lilya abutwike pa lubuli, nefyo ababiye bonse baipaiwe pamo na bakapitao.

Chisanga ati: "Cinecine nga tukapusuka, bulya bushiku bwena nshakabulabe. Ine natile fye na iwe wine wafwilile palya pene. Kanshi cinecine Lesa Mukulu mukalamba, alamona abalandia bakwe.

"Kwali inkondo iyabipisha nganshi. Abaume besu baliaseshe na maka yabo yonse ukuipokololako, balwisheshe na maka yabo yonse, icakuti abalwani bafwile nganshi. Ifwe ico twali ku makoli, caliafishe ukuti tufyuke; palya pene nga epo twafyukile bonse; kanshi Lesa Mukulu emo asungile imyeo yesu.

"Abantu ba mu mushi wine ulya batendeke ukulwisha, baileobola ku musumba wa mfumu. Ifita fyesu tafyaishibe ukuti baletuwililila ku numa. Kuti pa nshita fye inono, twamona batuposa na mukati.

Bonse ne cisubilo capwa; twafimba amapi pa meno pakuti twimonako uko baletukoma.

"Pa nshita inono, twaumfwa umo apunda mu lulimi ulo tushateseshe. Cilya twainuna amenso, twamona abantu nabatushinga abengi. Apo pene ne mfumu yafika. Amashiwi yasosele tatwateseshe, pantu twali tatulaishiba lulimi lwabo.

"Imfumu yaeseshe ukulanda na ifwe, lelo yamona tulepukapuka fye. Basuka ba Namulenga Muloboko basosa abati: 'We mfumu tatuletesha ifyo mulelanda.'

"Apo pene umulumento umo uwaiminine akatalamukila, kanshi alishiba Icibema, e wayasuka imfumu ukuti atesha ifyo twalandia. Imfumu nomba eo yacita uwa kututolekela.

"Twalandia amashiwi yonse twaposa na filya, e pa kututwala ku musumba wine wa mfumu, batukakula na mu makoli, batupela na bakutusunga. Ulucelo ilyo bwacele batwiswila, batupela no mwikulo, kabilo batweba ukwisa nabo uko ubusanso bwamonekele, pakuti nalimo batontonkenye ukuti tuye tulondolole ifitumbi fya bantu twali nabo. E pa kwisa ku fitumbi fya bantu, ba . . ."

Kombokombo bwangubwangu ayasuka ati: "Iyo winondolwela ifyacitike ulucelo, pantu epo nali, nali ku muti umo uwafumba, icakuti nelyo umuntu akwata amenso shani teti amone, lelo ine nalemona yonse ifyalecitika."

Chisanga: "Cinecine epo wali we mwana Bwalya?"

Kombokombo: "Ukwabula no kutwishiwa epo nali, umfwa ne fyacitike ni fyakuti ne fyakuti."

Chisanga: "Awe cinecine tata epo wali, iye mwe baume mwalishipa, lelo nga nifwe fwe banakashi teti bamwena fye ku mabula ya muti uko yalekanka ku mwenso, baisakulambatula fye."

Kuti umo balelanda ifyo fine, baumfwa fye pwasu, pwasu, pwasu, kuti bati tuloleshe; bamona fye ni bafundi wa nama aba, bali batatu, na baice nabo batatu. Awe amano yapela kuli Kombokombo. Amona bafulisha pa kubalwisha, ati fye awe mwandi capwa fye no kufwa twafwa.

Awe fundi umo ayambako ati: "Habari zenu jamani?"

Baumfwa umwanakashi e wayasuka, umwaume shilili. Bafundi bakonkanyapo ukubepusha mu Ciswahili, nalyo umwaume ukuti asuke iyo, umwanakashi e wayasuka nakabili. Basuka baipusha umwanakashi abati: "Bushe umulume obe ni cibulu?"

Umwankashi: "Ee mukwai ni cibulu."

Nabo: "Ala, ifwe ilyo tuleisa, natumfwa uko mulelanda, shiwaliba na kalubi ako mulanda nako, pantu umulume obe tasosa?"

Umwankashi: "Kwena alasosa, lelo taishiba Ciswahili, kibili te mulume wandi, ni ndume yandi."

Bafundi: "Nga ndume yobe kuti aluba shani Iciswahili, we nkashi yakwe wacishiba? Nakuba mulecita nshi muno mpanga umwabula ne nshila?"

Chisanga: "Mukwai natuluba inshila."

Bafundi: "Ala, ifwe nifwe bakaaya ba calo cino, pano mupepi tapaba nshila yakulufya umuntu, inshila iliko ikalamba nganshi iyakuti umuntu teti apumbemo;

kano ninshi ishilu; lelo teti tusubile abantu babilu ukuba amashilu yekayeka ayakukonka mumo mwine ukwabula umubiye ukumupindulula!"

Elyo fundi umbi ayankula ati: "We mwaume wilacula na kanwa ukulatabulula. Bushe apa pene epo ulabile amashiwi yaishilesosa inkcombe ya mfumu nkalamba Hasani, ayakuti umwanakashi umo aliluba ku musumba kumwakwe? Batile umwanakashi ali musha, imfumu e yamulubwile ku busha bwa Balungwana, no kumucita umusano wakwe."

Fundi umbi ati: "Ah, wasosa cinecine mune. Inkcombe yasosele no kuti uyo mwanakashi Mubemba, nakibili uku kwine balungeme e kwabela no Lubemba, mwandi tafipalwa, kuba e uyu wine."

Chisanga wena amashiwi balelanda aleumfwa yonse. Lelo icakuti alondolole kuli Kombokombo pa menso ya bafundi camwafya, pantu icasosa balya bantu cacine. Nga ati asose fyonse mu Cibemba, epali pali uwaishiba Icibemba, kabilis nga baishiba icishinka ukuti tuli Babemba, elyo no mulandu uleiputukila fyewine.

Fundi umo ati: "Bane cinshi twalaposele nshita, pokeni imfuti kuli kalume uyu tuleya, batangisheni pantanshi."

Ifyakucita fyabula kuli Kombokombo na nkashi yakwe, imfuti no lupanga bapoka, babatangisha na pantanshi. Umulomo wa mfuti kuti usulamine fyepanuma yakwa Kombokombo.

Umo baleya bafundi bayalula ululimi lumbi elo balalanda, baleka Iciswahili, na Chisanga wine afilwa

ukulumfwa. Kuti balafika fye mu mushi, babalungika na ku isano. Cilya bapalama ku ilinga lye sano, bamona bafundi bonse baiminina kunse ye linga, kano fye fundi umo e waingila mu lupango lwe sano. Kuti umo bali beminine, kwaisafuma no muntu umo mu lupango mwine, ati: "Nomba piteni." Awe bonse bapita na bankole wabo.

Icakusunguka, kuti Kombokombo na nkashi yakwe bati bapose amenso pa mfumu, bamona ulya wine fundi engile mu ilinga intanshi e mfumu ili pa cipuna, nafwala ne fyakufwala fya bufumu, nacindama nganshi.

Lilya bankole baikala pansi, pamo na bafundi na bantu bambi bonse aba mu mushi; akamushikakulo kaisaima napo kekele kayamba no kulumbanya imfumu akati:

"Kwaisoza kaina saisa,
Niwe Kyungu-wa-Nkonde,
Fuluta mwami wa kalo.
Lucelejanga akwamika mu kalo,
Uwapite miya mu kalo azonga
Mu miya ya kalo ka Nkonde."

Kombokombo ati omfwe ayo mashiwi, nelyo ashahibe mashiwi, lelo atesha ishina lya Chungu-wa-Nkonde ne lya Lucelejanga. Apo pene aibukisha na mashiwi aumfwile ku Lubemba ukuti Lucelejanga asendele Chungu-wa-Nkonde na babiye batatu. Mu mutima ati no cuti, mwandi nalimo teti abe umbi ni uyu wine. Kwena nelyo Chungu uo Lucelejanga

asendele alifwa, nalimo umwana wakwe atemwa
umuntu wakwe umo e wapyanapo.

Acili aletontonkanya ifyo fine, aumfwa imfumu
yasosa amashiwi yamo ayo ashateseshe. Apo pene
umulumendo umo aisaima, ayaisula icipata ce linga
icabela ku masamba, epo apita aya no kuya. Papita
akashita kanono, bamona kwaisa abakalamba basano,
abacindama nganshi. Kombokombo abalolekesha,
amonapo bibili bali ne mikomango mu nsense sha
matwi, bambi batatu bena tabakwete. Paisaima na
umo pali balya bashakwete mikomango, asosa ati:
“Naloli ni tukanya mu moto viyo . . .”

Asuka umo pali balya bali ne mikomango apalama
kuli Kombokombo asosa mu Cibemba ati: “Mwe
bana, bushe cinecine muli bakwa Ntalasha?”

Pakubala Kombokombo tayaswike bwangu, pantu
camuponya pa musao. Limbilimbi Chisanga, ico
amona ndume yakwe apanwine fye amenso, ayasuka
ati: “Weweta, tuli bakwa mwana Kapopo Lapwa
umukali wapwaabantu.”

Umukalamba: “Nga kanshi kuno mwafikako shani
imwe bobili ukushailepela fino?”

Kombokombo nomba aikoselesha, e wayasuka ati:
“We mfumu yandi ine amaka nayapwa ku nsansa sha
kumfwa ishiwi lyenu mu Cibemba. Apo twafumina
ku Lubemba napapwa umwaka umo, twaikeli mu
Ititini imyeshi itatu, e pa kutuposa mu busha ku
Balungwana, e batufisha na kuno, cali nifi . . .”

Ilyo Kombokombo apwa ukushimika ifya macushi
yabo yonse, ulya mukalamba akunta fye umutwe,

elyo alashimikila imfumu amashiwi yonse omfwile kuli Kombokombo. Imfumu yakunta fye umutwe nayo. Yashininkisha ukuti cinecine amashiwi bali balandile mu mpanga ya cinecine.

Elyo imfumu yasosa aiti: "Bapeleni icakulya na menshi ya kusamba, mubalange ne njanda isuma kuno kwine ku ilinga. Mubebe beba na mwenso, muno bafika e mu muntu wabo Chungu-wa-Nkonde, nelyo shikulu Chungu wa kale baishile na Lucelejanga afwa, epo ndi, ndi Mubemba munabo, bashuka apo bafika kuli ine."

Uyu mukalamba abeba fyonse ifyasosa imfumu. Kombokombo na nkashi yakwe bawa pansi batota, Chisanga ayaula na kapundu. Babasenda no kubatwala ku njanda iyabapele imfumu.

Pakubala Kombokombo aletwishiaka panono ati nalimo batuteya fye ubwile, bakatubwekeleshamo ku mfumu ilya twafyukako; lelo kwena aibukisha balya Babemba babili ababa mu musumba, awe no mutima waikala na munda.

Bati bapwe ukusamba no kulya, balya bakalamba Ababemba baisabalomba ku mfumu ukuti babasende ku mayanda kumwabo, bayebepushisa ulupwa bafyalwako ku Lubemba. Imfumu yasumina; babasenda kumwabo. Bayasanga nabapekanya na kamappaapa ka tukatubi ifi, babanshila no butanda pakati ka njanda, epo baikala, balanwa no tubwalwa. Awe mukwai bamona capala fye ngefyo balenwa mu musumba mwa Makasa, cawama nganshi.

Apo pene mushika umo atendeka ukwipusha

Kombokombo imilandu ingi. Pakubala amwipwishe ulupwa lwabo mu musumba mwa Makasa.

Kombokombo ati: "Mukwai ine nine Bwalya Mpangantali, bamayo ni ba Chanda Yanama, bafyelwe fye babili na ndume yabo Shichisanga Kombokombo, uo bamfwikile imishingo ilyo awile mu fita fyantanshi ifya Bangoni, ninshi ine ncili fye umwaice. Chisanga e uyu wine nkashi yandi tuli nankwe, umufyala wandi.

"Nga mulya mwine nali nshimikile pa mfumu, inkondo batwitatlemo, mwafwile abantu abengi, nshishibe nga ku lupwa Iwesu kwalipusuka nelyo umo, pantu Abangoni batubingile ku kafwa-mfumu, ukwabula umuntu ukwishiha nelyo umo . . ."

Kombokombo ashipwa fye ukushimika ifyo, mushika umo aikala na shilili. Elyo asuka asosa ati: "We mwaume Shikulu Chanda, bushe tawishibe Kombo-kombo uyo umwaice alumbula?"

Umubiye: "Awe nshimwishiha mune."

Umubiye: "We mwaume, bushe tawibukishe, lilya na ifwe tucili fye abalumendo, ilyo imfumu Chitimukulu asobwele bamushika wa mfumu Makasa tucili mu Ibatabata, Kombokombo wine e wali e mukalamba, babikapo na Lumonya, na Ntapitawkwikoshi, na Ntumba-ya-Chushi. Emo babelele. Kibili Kombokombo wine e munyina na Chikolomo uyu twaishile nankwe aishile fwila kuno muli bu mushika bwa mfumu."

Umubiye ati: "Oh, awe na ine wine ndi wa cilafi, we mwaume shi nga usosele fye wati ni aba bakaulu

wa mfumu. We mwana cinecine niwe mwipwa Chewe Yanama? Awe cinecine batila ifinunshanya ni mbwa! E cilya batila beshiba uko watula, uko uleya tabeshibako.

“Mune tawaumfwile ifyasosele imfumu ulya mwaka pa lwa kupyanika bamushika banensu aba bafwa; uyu mulumendo alinga sana, calinga twayamusoselako ku mfumu. Pantu imfumu yalefwaya ukutuma inkcombe imbi kwa Chitiwakula, ku kuyamupelako bamushika bambi batatu. Ala umuntu uyu aipalamika.”

Umubiye: “Cinecine watunga fye nga mu lya kela Shikulu Chishimba, calinga sana ukweba imfumu. Uyu wine e walinga ukubuula amalo yakwa nalume mwaice uyu aisafwila kuno. Awe mwandi ico cena cayamo, katwishi ne mfumu nga kuti yakaana.”

Kabili Shikulu Chishimba wine akonkanyapo ukulondolwela Kombokombo na nkashi yakwe ifyo baishile ku calo kulya, ati: “Ala bana besu umfweni ifyo na ifwe twaishile kuli cino calo. Imfumu Chungu uwapyene pali Chungu wantanshi, amwene ukuti bacilolo abashile wishikulu bapwa ukufwa, e pa kutuma inkcombe kwa Ntalasha ku Lubemba, ukulombako bamushika bambi abakuti bakese mu kumwafwa mu kuteka icalo na mu buta. Chitimukulu ilyo amwene inkcombe shilya, taposele mashawi ya mfumu Chungu, e pa kutusobola fwe bantu basano, twapona na mu nshila, twaisaiposa na kuno musumba. Imfumu yatusekela fye bwinobwino. Awe tata twafika ku calo, ni fino fine twafina nga mala ya nkalamo.

"Abanensu batatu nga mulya mwine tulandile, e
batusha. Nakanda nakabushe na kauno mukumo, apo
wamoneka, tukesha mune ukukulandilako ku isano."

Kombokombo ati: "Amashiwi mwalanda mwe
makombe ya mfumu yasuma nganshi, na kuno kwine
kuti naikala, lelo mukwai namwishiba na imwe
twaiketwe mu bulwi ubwabipisha nganshi, teti
njishibe nga kuti kwaba no washalako uwa kuyai-
kalilako."

Mushika munankwe ati: "Ni cilya ushacilatesha
na lulimi imfumu yali ilelanda, ala yali yakumbwa
nkashi yobe ukumucita umusano. Yaciba yabwesha
ishiwi pa kulekelesha ukuti ku Lubemba nelyo
bashileko, kibili na ine wine ndi muntu wabo ndi
mfumu yabo, kuti baikala kuno kwine."

Kombokombo aposapo ati: "Kwena nkashi yandi
kuti aba umusano wa mfumu nga alefwaya, lelo
icingakosako fye, ni mukuti nga imfumu ilya twabutu-
kako yatesha, lyena kuti twatina ukumuletelela."

Mushika: "Ico tacikosele tukomfwa ifyo tukalanda
ne mfumu ubushiku ikamwitwa. Tekeni fye imitima
bana bandi, apo mufikile mu minwe yesu ne mfumu
ii, ishuko lyenu nalifika apo muli."

Umo bali balelanda ifi fine, bamona pabwela,
abati kwabwela natutwale abantu ku isano, pantu
balaisala ifipata. Awe cinecine babatwala na ku isano.
Imfumu aiti: "Mwalanda bane mwaishibana batini?"

Mushika: "Kanabesa, abana aba te ba mulubafu
lobe fye."

KOMBOKOMBO KABILO WA MFUMU.
HASANI ALWISHA CHUNGU

ULUCELO imfumu Chungu yalonganya bakabilo bakwe bonse, bateka ne cilye, ukulanda pa fyakucita kuli Chisanga na ndume yakwe abafyukile ku mfumu Hasani.

Bashicilye na bakabilo ne filolo basosa abati: "We mfumu, talasosa ifyo ulefwaya pa mulandu uyu, batila icisosa e cipa amano, epali wati twakufyenga. Leka tumfwe ifyo uletontonkanya we mwine."

Imfumu aiti: "Ndefwaya ukuupa uyu cikashana, awama muno. Kanshi ne mfumu Hasani eco amupile mulandu wa busuma bwakwe. Kibili ndefwaya ukucita uyu ndume yakwe bumushika."

Bacilolo balya babili Ababemba balashinshanya abati: "Tefyo twayebele mailo; twatile umulandu uli ku mfula, na ku musumba kwine."

Kabilo umo asosa ati: "We mfumu batila kabilo wa nsoni tapwisha milandu. Ukuba kwena tatule-kulesha ico ulefwaya ukucita we mwine. Lelo cintu cabipa ukubuula uwafyuka ku isano kwa Hasani, awe cena cayafya. Hasani nga aumfwa uyu mulandu akaleta ubuta kunomwesu. Takwaba cintu cabipisha ngo kwipayana pa mutundu umo wine. Kibili we mfumu walishiba ukuti abanakashi ilingi line e baleta amacushi ku baume pano calo. Ku mulandu wa

munensu uyu tatulekanako ukumucita bukabilo.
Epo impelele kanabesa, we mwine nkuni na menshi."

Bakabilo bambi emo bakonka mu mashiwi yasosa umunabo, umbi wena asusha no kucita Kombokombo wine bukabilo bwa mfumu ati: "Na bukabilo tabulinga kupela muntu uwapumpuluka fye mu mpanga, tamukapela na kapondo-mpanga, kaisamulofya kuntanshi."

Elyo kabilo umo pali balya Babemba bibili aposapo ati: "Kanabesa umo abanensu balandila ca cine, batila apalekomaila inondo, ninshi pali ubulema. Lelo kwena we mfumu nga watemwa umwanakashi, upa we mwine. Hasani nga aisa ne fita fyakwe tukesa mulwisha, na ifwe tuli baume. Batila ululumbi lwa mulanda kukakaata. Lelo ukubweseha abaice aba bibili mu busha nakabili awe cena twakaana. Nga we mfumu watiina ubuta bwakwa Hasani, kanshi leka tubweseshi aba bana ku Lubemba, tulebuula ifita fya kubatwala, pakuti mu nshila tabawene busanso bumbi."

Imfumu aiti: "Eya, ayo e mashiwi natesha yapita mu matwi yandi. Ine pali uyu cikashana, kano ninshi Hasani akamputwilepo umutwe. Ica kuya ku Lubemba naco nakaana. Kibili na ine mipashi e yampela pa kuyabatulila mu mpanga."

Bakabilo bonse icakulanda cabula. Ubo bwine bushiku Chisanga aba musano, Kombokombo nao ni kabilo wa mfumu.

Batila ifilala fya munda ya nama, ifya munda sha bantu tafilala. Ilyashi kuluba nefyo lyafika ku mfumu

Hasani. Hasani abila ne mbila ati: "Mwe fita fyandi fuleni imifwi, na mafumo, tuyelwisha icipondo."

Imfumu Chungu nayo yali fye iyaibukila. Yakula ne linga ilya maka. Apo epo bamwene ukucincila kwakwa Kombokombo. Imfuma yamutetekela nganshi.

Kuti ubushiku bushilile kantu, baumfwa akalimbusha akati: "We mfumu wikele shani! Ala Hasani ne fita fyakwe fili mu nshila."

Imfumu Chungu alonganya ne fita fyonse ifyasalanganine mu calo. Kuti nabekalisha, bamona fye peshilya lya kamana ifita kwati ni mpashi. Apo pene imfumu yalalisha no mondo, ifita fyaiteyanya bwino-bwino mu fifulo fyafiko. Ulubuli no kubuka lwabuka. Balwa kasuba konse, ifita fyakwa Chungu te pa bukali. Balwa inshiku shitatu, ifita fyakwa Hasani te pakufwa; lelo ico fyafulische fyatebelela ilinga lyakwa Chungu, lyawa no kuwa, fyatendeka no koca umushi. Abantu bafwa abengi, abengi baikatwa bunkole. Imfumu Chungu yabutuka na bantu bamobamo, na Kombo-kombo wine nao abutaka, imfuti yakwe te yakushala iyo.

IMFUMU CHUNGU YACIMFYA HASANI, YABA E MFUMU NKALAMBA

UKWABUTUKILE imfumu Chungu ku mapili, eko na bantu ababutwike abengi balasokolokela. Hasani ilyo acimfyia Chungu, asenda bankole abengi abaume na

banakashi, asha alashikako na mwane ukulateka cilya calo.

Imfumu Chungu uko yabutukile, yaumfwa ukuti abantu bambo nabesa ababuuta imibili, tabali nga Balungwana iyo. Bali na bashilika abengi, kabilimfuti shabo shintu shaluma nganshi. Aba bantu bafikilile pa Unaonaji.

Apo pene imfumu yaipusha abantu baiko ati: "Mwe bantu bandi, calinga ukuti tubutukile kuli abo bantu mwashimika, uleke batupokeko kuli Hasani." Apo ninshi na Kombokombo nafika, epo ali.

Ulucelo imfumu na bantu baiko baima, balungama no kwali abasungu, bayafika no kwali Captain Van Agler na bashikale bakwe. Kanshi uyu musungu ali mu German, uwaishile ku kunasha icalo no kulesha ubusha.

Bashifika fye ku musungu, bamutuula no mulandu abati: "Imfumu nkalamba Hasani naitonawila icalo. Naipaulula abantu no koca imishi yesu yonse, naipaya abantu abengi, nasenda na bakashi besu bonse na bana. We musungu twafweko, utulubwile abakashibesu na bana mu busha."

Umusungu ati: "Cisuma, natuleya tumulwishe."

* * *

HASANI ilyo afikile kumwakwe, acitile inshiku nkulu ikalamba nganshi, baipaya injombe ishingi, no bwalwa balongele ubwingi. Bakosha umulilo ukalamba uwakocamo ifita fikalamba ifyaiketwe mu buta bwa kulwisha Chungu, bonse ninshi nababakaka mu

nshinga pamo na basano ba mfumu Chungu bonse;
na Chisanga wine pamo.

Abantu nabakolwa nganshi, baleimba no kulumanya imipashi yabo iyabapele ishuko lya kwansha Chungu. Kanshi ubushiku bwine ubo ebo umusungu ne fita fyakwe ne fita fya mfumu Chungu fyafika ku kubalwisha. Ifita fyashinsha umushi. Ukwabula no kwenekela, baumfwa fye uko imfuti shalaposa abantu panshi. Nomba no kwafya cayafya. Abantu neco bakolelwe, kuti balabutukabutuka fye ukwabula no kwishiba ukwakulola. Tabaposele na mfuti nshita nkalamba, abantu balabakambatula fye nge mpembya shili ku milando uwati esheko ukuipokolako, bamwipaya fye ku lupoko. Imfumu Hasani kuluba no uipeye, nomba abantu bonse kucimba.

Kuti ukufika no kuleolesha, bamona abantu abo bakakile; imfumu ukubalolesha amona basano bakwe na bantu bakwe. Ku ceshuko kuti bati bacite ifi, bamona na Chisanga wine epo ali pali abo bene balefwaya ukoca. Kombokombo awa panshi, apunda ishiwi ilikalamba ati: "Lesa uli mukalamba cinecine pa kupususha nkashi yandi nakabili."

Umusungu ati: "Cinshi, uyu muntu, apena?"

Abati: "Iyo tapenene, nico amona nkashi yakwe, uo alesubila ukufwa mu nkondo, nakabili bafwaile no kumoca kuno, nomba amusanga umumi."

Umusungu: "Oh, cisuma sana, kanshi we muntu walishuka."

Bakakula abantu bonse abali mu nshishi, baba-samba no kubasamba, babafwaila ne cakulya. Abantu

te pa kusansamuka, pamo ne mfumu Chungu. Kombokombo wena ninshi aleimba na malaila, ali nga upenene ku nsansa.

Ulucelo kwali icilye icikalamba nganshi. Umu-sungu asonta Chungu ukuba imfumu nkalamba uwa kuteka icalo conse.

Chungu ayanga no kwanga, balamulumba abati:

“Niwe Chungu wa Nkonde,
Uo Lucelejanga asha ashimpa,
Lucele uyu abwela ukwisakusha ubufumu bobe,
Niwe cipashi citalele, kanshi e cikolele
Niwe kapapa akakungile amasako,
Niwe bukali bwa Lubemba,
Ubwalete ciunda mu Mpwani.”

Cilya imfumu yaikala, elyo umusungu kibili ati:
“We mfumu, nomba sonta bamushika abakukwafwa ukuteeka icalo.”

Apo na imwe kuti mwatunganya uwantanshi ukusonta. Imfumu yabalilapo ukusonta Kombo-kombo, apo pene nao aimo ku kwanga ati:

“Kabungo walikukula bucebuce
Mu nshiku ukasanguka mwansa wa kateshi,
Cipembele umusha mafi yaletalala,
Ati nga tayalashikwa talukako,
Kunkunta ngo bulwele bwa cikuko,
Ubusha nabukunta nge mfungo.”

Umusungu atemwa nganshi apo ali pa mupando, pa kumona ifyo Kombokombo aletombauka amabaka ayatali mu mulu, aleti nga afutukila, akabaala nga

kolwe; awe aseka nganshi. Aumfwa apali Chisanga
ayaula na kapundu na lye lye lye lye. Umusungu
alakunta fye umutwe.

Cilya imfumu yapwa ukusala bacilolo na bamu-
shika, elyo yasosa ati: "We musungu nelyo twacimfy
Hasani pano musumba, lelo ku calo uko nali kale, eko
ali umwana wa mfumu iyi ine twacimfy, eko wishi
asha amulaasa; tufwile nao twaya mulwisha, twa-
lwisha ne shamfumu shilefwaya ukunkanya."

Umusungu ashitesha aya mashiwi, akaana ati:
"Awe, teti tuyelwisha uushitutendeke. Kabe umwine
akaitinina fye nga aumfwa imfwa yakwa wishi."

8

MWANA HASANI ACIMFIWA—KOMBO KOMBO IMFUMU YA KU MASAMBA

MWANA Hasani atesha ukucimfiwa kwakwa wishi,
umutima wakalipa nganshi. Alonganya ifita ne
shamfumu shimbi, baumfwana ukuyalwisha Chungu.
Baima baiposa na mu nshila.

Pa nshita iyo umusungu akulile fye akamba kakwe
mupepi no musumba, pantu alishibe ukuti kuti
kwaponia ubusanzo bumbi, kanshi alefwaya ukusha
atalalika icalo.

Kuti umo bekalishe mu mushi, baumfwa fye
imfuti uko shalalila, no kwipaya abantu. Ifita fya mu
mushi fyasakatuka. Apo pene imfumu yatuma

amashiwi kuli bwana, nao bwangubwangu afika, nomba lwaba elo. Balwa kasuba konse, kuti cilya calatwala mu cungulo, ifita fyakwa Chungu no musungu fyacila ku bukali, fyacimfyia mwana Hasani no tufumu tumbi. Mwana Hasani aikatwa, ifita ifyasheleko e mibutukile iyo ine fyabutuka.

Ilyo baletele mwana Hasani ku musungu, Kombo-kombo wena abuula ulupoko ukuti amwipaye, umusungu amukanya ati: "Tabepaya mutu uo mwikete, kabilo wena tali na maka ya kumulwisha nakabili mufwile ukumusunga fye."

Ulucelo kwali icilye cimbi icikalamba ica kulanda pa mulandu wa kuteka icalo ne fyakucita shilya shamfumu shaiketwe mu buta. Ubu bushiku bwali bukalamba nganshi.

Umusungu e wabalilapo ukulanda ati: "We mfumu Chungu na bantu bobe, umfweni amashiwi nalalandi. Ine nafuma kumwesu ku Bulaya na banandi, twatumwa na Gavamenti wesu ukuti twise muno calo, tatwaisa fweka iyo, na banensu eko bali basalanganina mu calo cino cine ica Mpwani.

"Umulandu twaishila kulesha ubusha no lufyengo ulucitika muno calo cenu. Tulefwaya ukulesha Abalungwana abashita abantu nge nama no kubateka mu busha. Tulefwaya ukulesha ulufyengo lwa shamfumu shimo, uleke umutende ukumane icalo, mwikale mu cibote cape.

"Ici na imwe kuti mwashininkisha pa lufyengo ulu Hasani amufyengele, e calenga ine nafikile pa nshita iyalinga no kumupokako ku mulwani wenu."

abantu bonse baomba fye amakuuku, abanakashi
bayaula no tupundu.

"Mwitala nifwe fweka twishile, lelo eko bali na
bakumuletela ishiwi lyakwa Lesa Mukulu, na baku-
muletela insalu ne fyuma fyonse ifyo mukabila muno
calo.

"We mfumu Chungu, nushuka sana, pakuti ine ne
wafika kuno nine mukalamba pa banadi bonse abo
twaisa nabo muno calo. Kanshi apo nakusonta ukuba
mfumu nkalamba ni fyo fine, takuli nelyo umo
uukakucila. Fyonse ifikacitika ku banandi bonse
abasalanganina muno calo, fili no kufika kuli ine
ntanshi, nine ndi no kupingula ifyakucita fyonse.

"Elyo nomba sonta bashamfumu, abafwile ukuteka
ifyalo fyonse ifya mumbali, usonte abantu benebene,
abakukutetekela."

Apo pene ijoma ne nkumbi ne myondo fyatendeka
ukulila, abantu balapunda no kusekela ukukalamba
nganshi. Imfumu Chungu yalisha ne mfuti, abantu
balayauala utupundu.

Muli ba Mushika balya tulumbwile Ababemba
babili abo Kombokombo asangile mu musumba mwa
Chungu, umo alifwile mu buta bwakwa Hasani, lelo
umbi epo ali.

Apo pene imfumu yapalamika bamushika wakwe
bonse, yatendeka no kubalasa ifyalo. Imfumu tayali
na muchisha cinani iyo, abulile icalo ca kwa Salim-
bin-Assah, acipele kuli mushika mukalamba, uyu
wine Mubemba ashelepo, ifyalo fimbì nafyo afyakanya
kuli bamushika bambi bonse, pashala fye Kombo-

kombo eka. Umusungu wena aleolesha fye no kusosako nakalya. Imfumu ili nge ilabile kuli Kombo-kombo.

Limbilimbi elyo yapotomona umukoshi kuli Kombokombo, yati no cuti: "Palama mwana wandi, na iwe nkupele icilambu ica kukusekesha. Ubucushi bobe bwasanguka insansa shekashaka, tawaculile pa cabe, ubucushi bobe te iwe weka bwawamina, lelo bwawamina icalo candi conse na bantu bandi bonse na ine ne wiso kumo.

"Lesa Mukulu pa kuleka ukuti wikitwe mu nkondo uposwe na mu busha, apekenye kanshi ukwimya ululumbi lwandi no lulumbi lobe na iwe wine pamo no kulubula nkashi yobe uyu, nao uuleba mukolo wandi umukalamba ukufuma ubushiku bwa lelo."

Ninshi Kombokombo napalama mu ceni ca mfumu. Apo pene imfumu yalambalika imfuti pa kubeya kwakwa Kombokombo, yaikatisha ne shiwi aiti: "Nga filya fine nashininkishe na kale, amaka no bulamba, umulinganya usuma, nakupela pa bushiku bwa lelo icalo ico naleteka kale, niwe mfumu ya calo cilya. Nalikumona apo twaikalila nobe, uli muntu uwalinga fye mu kuteka icalo.

"Ubuta ubu nakubika pa kubeya, nakupela amaka ya kulwisha umuntu onse uukesha ukukulwisha atemwa ukukukanya mu mitekele yobe isuma."

Apo pene Chisanga (nomba umusano mukalamba wa mfumu Chungu) aisaima na kapundu ku kanwa, alabindila ne nsalu, na mabele yashala fye pambilibili, aya na pa lukungu alayalangana no kwalangana.

Ndume yakwe nao aima ku kwanga, ailumba na malumbo ati:

“Musalu wali pesamba,
Nine Kalikeka akashafya kunyesha,
Ululumbi lwa mulanda nalo kukakaata,
Nine kalijongo umulala kwacenama.”

Apo pene ne minkanda yakonkapo, utupundu twena te twakulanda, imfuti shalila nga pa candomali, no mushili walatenta.

Nomba kwaba imilandu ya bashamfumu abaketwe bunkole. Umusungu asosele ukuti pa kuputula kwa milandu, mufwile ukukonka fye mu miputwile ya calo, kamo abo abalefwaya ukwikala umutende mu calo, ebo mufwile ukubelela uluse.

Salim-bin-Assah munyina Hasani na mwana Hasani balikene ukutekwa ku bena fyalo, abati pantu te calo cabo. Bena bafwaile ukubacita ifyo batemenwe.

Apo pene imfumu Chungu na bamushika wakwe bapingwile ukubepaya. Lelo umusungu asosele ukuti ali no kubasenda ku Dodoma, uko bali no kuyafungwa, kibili tabakabwelele na mu calo cilya.

abantu bambi bonse abo baiketwe, basumina ukubela imfumu Chungu, no kulapa balapa ukuti tabakacite nelyo cimo icingabipila icalo pamo ne mfumu.

IMITEKELE YA MFUMU CHUNGU NA BALASHI BAKWE

UBUSHIKU bwakonkapo kwali ukusekelela ishamfumu shipya shonse, cali ni nshikunkulu ikalamba.

Pa nshita ya 8 koloko ulucelo, abasungu befolesha abashikale babo mu mitande, nabafwala no busaka sana, batantama mu milongo. Apo pene bayabula imfumu Chungu ne shamfumu shimbi shonse. Imfumu nkalamba naifwala ifyakufwala fya bufumu ifyacindama nganshi, no musano wakwe Chisanga ninshi nafwala ifyakufwala fya busano. Insalu imo afwele iyamupele umusungu, yali iyabeka nganshi, amakosa ne nsambo ninshi natinga ku maboko na ku molu, ne mpande nasho ishingi mu mukoshi. Na busuma bwa kale kuli Chisanga wesu, wasanga umukoshi kwati ni ndyaboluba Kuti nga aseka panono, ameno kwati tubwebwe.

Apo pene bayamba no mulongo ukulaya ku cibansa ukwali abashikale. Cilya bafika pantansi ya bashikale, umushikale mukalamba apunda no kupunda. Imfuti sha bashikale shati na kwa, kwa, kwa, ndrii. Apo pene amapenga ne njoma fyatendeka ukulila. Fyalila fyalila, ala na cula ku bwendo kuti afuma ku kutamba.

Ilyo bapwa ukulisha amapenga, umusungu, ne mfumu shonse no musano balapita mu bashikale mu

milongo yonse. Cilya bapwa ukumona abashikale, ku mpela ya milongo ya bashikale, kwali ifiwaya fibili Imfumu shasunguka nganshi pa kumona imfuti sha musango ulya. Umusungu abikamo ne mpolopolo amakumi yabili mu mfuti imo, aeba ne mfumu ukwikata pali trigger, yaumfwa fye dodo do do dodo-dodo. Pa muku umo wine ifipolopolo fyapwa, ne pipapa fyaisula fye mu isamba lya mfuti. Bashamfumu bonse basunguka nganshi, balatiina na basungu nganshi.

Bati bapwe ukumona fyonse ifi, elyo baisula ukwangala ku muntu onse. Batubila ubwalwa ubwingi, abalumendo bakobeka ne njoma batendeka ne fiila fya misango yonse. Bayangele kasuba konse bwasuka bwaililamo fye. Ubu bwine e bushiku balambwile ne fita ifyakakata mu buta.

Ulucelo abasungu na bashikale babo bashalikapo ishamfumu abati: "Twabala twaya tulamona ifyalo fimbii, tukabwela nakabili limbi, ukwisamona nga icalo nacitalala. We mfumu wilalaba nga wasanga ubwafya panono mu kuteka kobe, bwangu bwangu watuma inkombe ya kwisatusoka twaisakwafwako. Lelo kwena tulesubila takuli nelyo cimo cikamonekako pa nshita iyi twalafumako."

Ubushiku bwakonkapo, Kombokombo ne shamfumu shimbi shaima ukulaya ku fifulo bashilashile. Kombokombo asha akonkomesha nkashi yakwe ukubela imfumu bwino no kuicindika.

* * *

CILYA bali mu nshila ukuya ku calo kumwakwe, imfumu Kombokombo atangishako abakumusobela. Ukulingana no lutambi Iwa Cibemba ulo akulilemo, tali na kufikila mu mushi wa kale, e calenga aebele abantu ukumukulila insakwe kunse ya mushi. Na cine asangile balimukulila insakwe kale kunse ya mushi. Ilyo afikile pa nsakwe, asangile abantu abengi nge canica ku mutenge. Kuti balamumona fye, bonse bawa pansi batoota. Imyondo ne ηoma fyalalila. Abankashi balayaula utupundu no kukuba iloba mu mulu, basubile no bunga mu mutwe na pa fifuba. Ici e kulanga ukuti twakupokelela ne mitima iyabuta ngo bunga ubu tusubile, tuli bantu bobe twakulaikala na iwe umutende.

Cilya imfumu Kombokombo yaikala, kwaisa na bakalamba bambo abakusekela imfumu, batala baposa ilino lya nsouf pansi mupepi ne mfumu, elyo batalika amalumbo abati:

“Kyalo kyalo kiako
We kanya mu moto,
We vino Kyungu-wa-Nkonde,
Wazala na Lucelejanga unge,
Impanga vio naloli yako.
Abantu vio naloli bako,
Kafuya kamana kyazi naloli,
Amavima ya mu ulu panasi.”

E mukutila, icalo, icalo we Mubemba cobe, nomba niwe Chungu-wa-Nkonde we waishile na Lucelejanga kuno, impanga na bantu bobe cinecine, takuli

wakukwalukila nelyo cikabe shani, pantu amaka ya kututeka yafumine mu mulu.

Imfumu Kombokombo akulisha umusumba wakwe apo amwene apasuma, neco ali uwapamfuka na kale, te pa kucindama no bufumu bwamuyana nganshi.

Ululumbi lwa busuma, umucinshi ku bantu, lwaya lulepya ngo mulilo. Abantu bonse bamutemwa nganshi, ali ni kapekape, talesobolola bantu pa kupela ifyakulya iyo.

Kombokombo talabile ku mfumu nkalamba yakwe, na kuli nkashi yakwe, aletwala imituulo pe, ameno ya nsofu, imibamba ya manama ne fyakulya fimbì. Eco ne mfumu Chungu yamubisha nganshi, kibili yamute-tekela no kubikishako amano.

* * *

Umo bekala ifyo fine, Kombokombo asuka aibukisha kumwabo ku Lubemba. Batila takaluba uko kasanhilwe. Apanga ukuyatandala no kupempula abantu bakwe no kumona abashalako nga ni banga. E calenga atuma pakubala abantu ikumi limo, abikapo na mushika wakwe umukalamba.

Abapela ameno ya nsofu yane, yabili ukutwala kwa Makasa, yabili nayo ukutwala kwa Chitapankwa.

Mushika wa mfumu na bantu ilyo bafika ku Lubemba, bapokelelwa icawamisha nganshi. Pa kubwela Chitimukulu abikapo na basano babili abakufya Kombokombo, na bantu batatu bambi. Makasa nao aleka abantu ikumi, babakonkomesha

no kubakonkomesha ukuti bakendeshe ukuleta imfumu Kombokombo na nkashi yakwe, bakesemona abantu babo.

Ifita na bantu baisafika na ku musumba kwa Kombokombo. Kanshi pali balya bantu bafumine kwa Makasa, pali na munyina kwa Kombokombo, uo Kombokombo ashile fye akanya. Atemwa nganshi pa kumonana na munyina.

Lilya abantu ba kusobela Kombokombo ku Lubemba babwelele, Kombokombo atuma inkombe ku mfumu Chungu no kuyeba ati: "Ndefwaya ukuyatandala ku Lubemba, cawama mwansuminisha ukuti tukaye no musano wenu Chisanga; nkamubwesha umutende. Ndefwaya ukuyamonana na bantu besu twalekene nabo kale."

Imfumu Chungu yayasumina fye mu kwangufyanya yabuula no musano yamutuma kuli ndume yakwe. Yakonkomesha na balemutwala ukuyaeba imfumu Kombokombo ukubwesha umusano umutende.

Chisanga aisasekelelwa nganshi kuli ndume yakwe ilyo afikile mu mushi mumwakwe; balindamo ishakupenda, ulucelo baima no bulendo bwa kwisa ku Lubemba. Baima na bantu abengi nganshi.

Ubushiku bali no kufika mu musumba mwa Makasa, babala batangishako abakubasobela. Awe mu musumba balapekanya fyonse pa kusekelela imfumu Kombokombo no musano munyina. Kuti cilia akasuba kalaba pakati ka mutwe, baumfwa ne joma. Awe bonse bacilolo wa mfumu Makasa na bantu abengi bafuma ku kupokelela imfumu. Imfumu

Kombokombo no musano babala baimina kunse ye linga, elyo baumfwa imfuti shalila mu musumba, e pa kwingila. Apo ninshi ijombwa shilefwaya no kupwilila ku malumbo ne nyimbo.

Kombokombo nelyo ali ni mfumu ku calo afumine, taicitile nge mfumu pa kucelela Makasa, afulile insalu sha bufumu shonse; pakubala aposha imfumu Makasa ngefyo alecita pa nshita ali icita cakwe. Abuula ubuta no mufwi, aiminina akatalamukila, alakankansha no mufwi pa lushinga lwa buta na nka nka nka. Kibili abika ubuta, afutatila Makasa, alala panshi ubuseneme, atota no kutota. Nkashi yakwe Chisanga nao, afukama bupetebupete, aomba na makuuku, elyo awa kabafu nga mulya mwine abanakashi bonse batotela. Imfumu yayasuka aiti: "Mwapoleni bana bandi, natemwa sana apo Lesa Mukulu amusungile umutende. Ifwe twaleti capwa fye apo baba mu makabekabe, bayabalenwena amenshi ku ciku, nomba baba ni bakafwi kaya na nama."

Apo pene imfuti shalila. Imangu ne yoma sha misango misango shakafya no mushi. Abanakashi balayaula utupundu. Imfumu Makasa yaeba Kombo-kombo ukufwala ifyakufwala fyakwe ifya bufumu, no kwisaikala nankwe pa cipuna ca bufumu mupepi na nkashi yakwe.

Elyo abantu bonse batunuka ku kwisaposhia imfumu Kombokombo na nkashi yakwe pamo. Abantu babo abashelepo bena ni cikanga bekale pa mulilo ku kutemwa. Casekeshe Chisanga nganshi pa kumonana

na banyina abamufyala. Bawishi bene e bafwile kale mu buta bumbi ubo balwile na Bangoni.

Icantanshi ukwipusha ku Mfumu Makasa, ni Chimbabantu, Chilobelobe uo baikatilwe nabo pamo.

Kombokombo akaana ati: "Awe we mfumu, namfumu wena ashele mu Ititini, teti twishibe noko bamulosha. Ifwe twaposelwe ku Balungwana na nkashi yandi na ba Namulenga Muloboko na balumendo bamo abafumine muno musumba. Lelo bonse baliyapwa ukufwa, nifwe bene babili twapusukako na nkashi yandi uyu."

Imfumu Makasa na bantu bakwe te pa kutemwa, yalaisha ne nkcombe mu mishi yonse ukuleta ifya mitulo ku isano. Ifyakulya fyaisa ifingi, no bwalwa ubwingi. Baipaya ne njombe shibili, awe abantu te pa kuipakisha. E pacindilwe icila ca misangomisango.

Chitapankwa aumfwa ukwisa kwakwa Kombo-kombo na nkashi yakwe, yatuma ne nkcombe ya kwisabeba ukuti bakayefika bwangubwangu ku musumba wa Lubemba. Na cinecine ilyo bapwile imilungu ibili mwa Makasa, balimine no kuya kwa Chitiwakula.

Kuti balafika mu musumba, baba nga abapona mu mulu, ifyo babacitile teti nshimike. Bushiku bumo kwali inshiku nkulu ikalamba iya kucindika umusano Chisanga na ndume yakwe. Balongenye ubwalwa ubwingi, baipaya ne njombe ikumi. Kwali ukwangala ukwa cipeshamano. Ubu bwine bushiku ebo na bamushika wa mfumu Kombokombo bailetasha imfumu Kombokombo pa meno ya mfumu Chiti-

mukulu, bamushimikila ne mitekele yakwe isuma. Na bamushika wa mfumu Chungu nabo batasha Chisanga umusano wa mfumu nkalamba Chungu. Baleta no bupe Chungu alaishe imfumu nkalamba Chitimukulu.

Chitimukulu pa kutasha imfumu Kombokombo no musano mukalamba wa mfumu Chungu ne mfumu Chungu ine, apele imfumu Chungu ilamfyia lya mu fita. Kombokombo wena yamupela ulupanga, ubuta ne mbafi, fyonse ifya bufumu. Chisanga wena bamupela bakanakashi babili, amakoosa ya nsou no mupunga wa numbu uo bapandilamo mwemwe kaseko, induba, inkulumushi ne nkaka. Uyu mupunga nga nasenda teti pabe no wa kumufulilwa nelyo umo, wa lyese no bukatami no kukaana fisaminwa nelyokamo.

Baikeli ku musumba kwa Chitimukulu umweshi umo. Basuka balaya abati: "Mulopwe twapakasha, uko twafuma nako imilimo iletulolela, umusano wa bene nao balekonkomesha nganshi ukumubweseshoko bwangubwangu. Eko imfumu Chungu ikonkonsha fye. Ili afumapo taisansamuka na kusansamuka, kano ikamone umusano waiko."

Apo pene balablongesha ne fyakubalongesha, babuula na bamushika bambi aba mu Lubemba bababikilapo pamo ne fita fimbiri ifyakakata mu nkondo. Ulucelo baima balabwelelamo kumwabo.

Chisanga tashile banyina nelyo bakotele shani, bababikile pa macila no kuyafika nabo kuli wiba. Chungu nao ailetewa nganshi pa kumona banafyala bacili abalole.

IMINSHONI YAFIKA. IMFUMU KOMBO
KOMBO UMUKRISTIANI. IMFWA YA
MFUMU CHUNGU

Ilyo imfumu Kombokombo yafikile mu musumba mumwakwe, yasangile abasungu batatu balifika mu mushi mumwakwe. Aba tabali nga balya balewishhe nankwe inkondo. Aba bena ni baminshoni. Bafikile pa kubala kwa Chungu, Chungu ashalikapo bamukumwakwe, batatu abatuma ku calo kwa Kombo kombo.

Bamushika bakwe ilyo bamushimikila umulimo balya basungu baishila, bamweba abati: "Aba basungu baisa ku kufunda abantu imilandu yakwa Lesa, no kusambilisha abantu amano mu masukulu."

Apo pene imfumu Kombokombo yasumina aiti: "Awe nabalebomba fye bwino umulimo baishila."

Baminshoni batendeka no kukuula amayanda ku mpela ya mushi akatalamukila, balafunda na bantu; batendeka no kufunda abaice isukulu, lubali nabo basambilila fye ululimi lwa cikaaya. Imfumu yatemwa nganshi imilandu baminshoni baletele, nayo yalaya mu kufundwako, yasuka no kusumina yasumina, no kubatishiwa yabatishiwa.

Pa kuibatisha imfumu yasala ishina lya Yoani. Ilyo baipusha umulandu yasalile ilyo ishina, yatila: "Ili shina lyawama sana mu matwi yandi, pantu ne fyuni

ifikalamba twalesanga mu mawanga ilyo twali mu busha fyalelila afiti yowani, yowani, yowani, kanshi e lyawama ili line."

Baminshoni ilyo batesha ifyo, bawa fye ku nseko, ne mfumu ine kumo yalaseka.

Imfumu te pa kucincila no kucincisha abantu ku kumfwa amashiwi yakwa Lesa, no kucincisha abafyashi ukutuma abana babo ku sukulu. Awe mwandi cawama nganshi, na baminshoni balaitasha nganshi.

Kanshi na mu calo ca mfumu Chungu. Kabili mwena umusungu mukalamba ulya Umugerman alitumine abasungu be Boma, nabo baisakuula mupepi na ku calo ca mfumu Chungu, Chungu wine e walembelwe mfumu nkalamba mu calo conse.

Imyaka yati ipitepo, icalo caikala no kwikala, icibote caba mpanga yonse. Abasungu bayamba ukufula, na bakuleta amashitolo nabo baisa.

Batila umwaka ushili obe taucilwa ibaka; imfumu Chungu yatendeka ukulwala. Baminshoni baesha na maka ukuipela indawa, awe mukwai batila tacilwa nsanso kulungama, imfumu Chungu yafwa no kufwa. Cali ca bulanda mu calo conse. Yangu ubulanda ubukalamba kuli Chisanga na bamwane babili. Ishamfumu shonse shalongana ku kulosha, na Kombo-kombo wine aisa. Imfumu nkalamba iyamupele ubukankala yafwa. Awe te pa bulanda.

Imfumu Chungu yasha icibote, ni mfumu isuma kabili iyamano, iyatemwa abalande no kubafwa nganshi munshila shonse. Nailale mu cibote imyaka ne myaka pe.

Abasungu be Boma balishilesangwako ku kushika imfumu nkalamba. Ilyo bapwile ukushika, abashikale balishishe amapenga ne mfuti. Ba minshoni nabo e bapepele icitumbi ca mfumu. Cilya bapwa ukushika babwelela na ku mushi.

Pa mulandu wa kuti imfumu nkalamba yafwa, bafwile ukusonta uwakupyana pa bufumu ilyo na basungu be Boma baciliko. Bashamfumu bonse abasangilweko balongana ukuti basonte imfumu imbi. Balandile pa nshita ikalamba, pakuti bamone imfumu ya kupyana. Ukulingana no lutambi lwa kulya, umwana wa mfumu uwa muli mukolo mukalamba, e ufwile ukubuula amalo yakwa wishi. Kanshi uo basontele ni mwana Chisanga umwaume, lelo tali talakula, ali fye ne myaka cinekonsekonse. E calenga abantu na bashamfumu na bakabilo bapingushanya ukuti uulingile ukubuula ici cifulo ni nalume Kombokombo. E walinga no kulinga, pantu nga afwa, elyo umwipwa wakwe uwa muli mukolo akabuula icifulo cakwe, ninshi apo akula.

abantu bonse batemwa nganshi, ne shamfumu shine. Lelo Kombokombo umwine akaanako ati: "Awe mwe shamfumu, ine icifulo taciningile. Kulya kwine bampela kale kwalininga. Namwishiba pa cifulo ici palefwaikwa ukuti umuntu uuli na basano abengi. Ine nomba ndi mukristiani, mfwile ukukwata fye umwanakashi umo epela."

Bamobamo basuminisha amashiwi yakwe, abengi bakana abati: "Te mulandu no kuba no mukashi umo, kibili bakanakashi bengi, bakalatebeta abantu."

Asika Kombokombo a
nkondi. Abasungu be F
tudi, basanga ifyalembela
na Agler, bamona ifyo
Kombokombo pa nkondo
nimo yakwe yaweme, ba
Bushie e Kombokombo u
mwlwisa Hasani na mwani
abati: "E uyu wine mu
Abasungu abati: "Eya,
wine wine, e walinga ukute
Kanshi baminshoni nab
uuli baminshoni banabo
Kombokombo, nabo bas
basungu be Boma na ku
balya baminshoni batash
valwe yonse. Awe nom
e walinga cinecine.

KOMBOKOMBO
NKONDE, IM

PANSHITA ilya basontele
nkalamba, cali ni n
fibelelo fya calo cilya
fipya nga taflapya, K
fipya, eko bakeselong
Mu calo cilya tabalep

Asuka Kombokombo asumina ukuba imfumu nkalamba. Abasungu be Boma bati baloleshe mu ibuku, basanga ifyalembele umusungu mukalamba Van Agler, bamona ifyo uyu musungu atashishe Kombokombo pa nkondo balwile nankwe, nefyo imilimo yakwe yaweme, baipusha no kwipusha abati: "Bushe e Kombokombo ulya ali na Van Agler pa kulwisha Hasani na mwane?"

Abati: "E uyu wine mukwai."

Abasungu abati: "Eya, kanshi mwasala umuntu winewine, e walinga ukuteka icalo bwinobwino.

Kanshi baminshoni nabo balipoka kalata ukufuma kuli baminshoni banabo balya baba ku calo kwa Kombokombo, nabo basokolola kalata ukulanga ku basungu be Boma na ku bantu bonse. Bamona ifyo balya baminshoni batasha Kombokombo ku mitekele yakwe yonse. Awe nomba bonse bashininkisha ukuti e walinga cinecine.

II

KOMBOKOMBO ABA E CHUNGU WA NKONDE, IMFUMU NKALAMBA

PA NSHITA ilya basontele Kombokombo ukuba imfumu nkalamba, cali ni muli Shinde. Ukulingana ne fibelelo fya calo cilya, teti bapyanike imfumu ifilyo fipyga nga tafilapya. Kanshi balalolela ifyakulya ukuti fipyga, eko bakeselonga ubwalwa bwa kumupyanikila. Mu calo cilya tabalepyanikila mfumu ku fyakulya fya

mwaka imfumu imbi yafwilemo iyo. Kwena ifyakulya eko fyali ifingi, lelo bali no kulolela fye ukupya kwa filyo fipy.

Kombokombo abala abwelela ku calo cakwe ica kale, ku kukusha ifipe, no kutwala uo basontele ukuyatola amalo yakwe.

Kwena kuti mwatunganya insansa shali na Chisanga, pa kusanga nelyo umulume wakwe afwa, lelo basonta ndume yakwe ukuba imfumu nkalamba. Amoneka fye ukulufya lubali lumo, lubali lumbi ashukila kabilii impalume imbi iya kumusunga pamo na banyina, banasenge kwa Kombokombo, na bepwa bakwe.

Ifyakulya tafipy, tafipy, fyasuka fyapya, bateyanya no bupyani.

Iceshamo kuti cilya baleti uyu mulungu elyo kukaba ubupyani, na nyinabo, nyina kwa Chisanga afwa no kufwa. Insansa shapilibukila mu bulanda kabilii. Balosha nyinabo pa myeshi ibili, pa wabutatu elyo balapekanya ifyabupyani nakabili.

Cilya ubupyani bwaba mupepi, Kombokombo alonganya bashamfumu nakabili, alabebe ati: "Teti mpyane pa bufumu ukwabula ukuti tubale tusonte uwakusunga Chisanga. Ulya twasontele kale e mwaice wa mfumu Chungu uwa mu njanda inono, e wabuula icifulo candi kulya naleteka kale, namubikilepo no mwaice wandi ukuba mushika wakwe umukalamba. Kanshi nomba twalabuula umwaice wa mfumu Chungu umbi, eo apyane Chisanga. Iwe Alubaini, niwe ulepyana Chisanga."

Bonse basuminisha. Alubaini wena ni cikanga ekale pa mulilo ku kutemwa. Kuti umo ekele ifyo fine nashipikisha, kanshi ukutemwisha nakucila mu cipimo, bamona fye uko aisafulumuka ulubilo, aya akatalamukila, eko ayatampila na masha, kuti nga aifyeta no lwimbo lwakwe ku kanwa; malumbo yekayeka. Asuka afika pa mfumu, awa pansi atoota no kutoota. Abantu kuti baleikula fye ku nseko. Ico uyu mukalamba acitile ifi, pantu ubusuma bwakwa Chisanga bwalicililemo, bengi balemuminawila amate.

Papita fye isha kapepelela, no bwalwa bwa bupyani bwapya. Bashamfumu balongana bonse, baipaya ne njombe ishingi, ulucelo bwaba bupyani bwa mfumu.

Ubupani bwa kwa Kombokombo tabwali bwa kupyanina mu banakashi iyo, pantu ali mukristiani, ena abuulile fye icipuna ca mfumu Chungu epo aikala, bamufwika ne cisote ca bufumu, bamukobeka ne mbafi ya bufumu pa kubeya, aikata no buta bwa bufumu no mupunga wa numbu, bamunwensha no bwalwa ku kasupa ka bufumu. Bashipwa ifyo fyonse, baminshoni nabo baisamusuba amafuta ya i: "Tbufumu, abati pantu mukristiani, ubufumu bwakwe tusbwile ukusubwa amafuta ya bufumu, babikapo na mwa mapopo yambi.

Cilya fyonse ifi fyapwa, elyo imfuti shalila nga pa lepo candalamali. Apo pene ne mangu e yabalilapo ukulila, alambelyo nomba umushi onse balalisha imyondo, imfukula, mifinifinsete na matumba, na masese, icalo catenta no juba kutenta.

Ubu bushiku pali ukuipakisha nganshi. Kwali

ifila fya misango yonse. Abantu banwene nganshi no kulya umo umuntu onse alefwaila.

Cilya caba icungulo kasuba, elyo basunsa imfumu, ukuitandasha umushi waiko onse. Kwali amakuuku no tupundu. Ijomba apo kuti shilefwaya no kuishika ku kwimba. Awe mwandi cacindama mwe, cila muntu ali ne nsansa ukulingana no mutima wakwe.

* * *

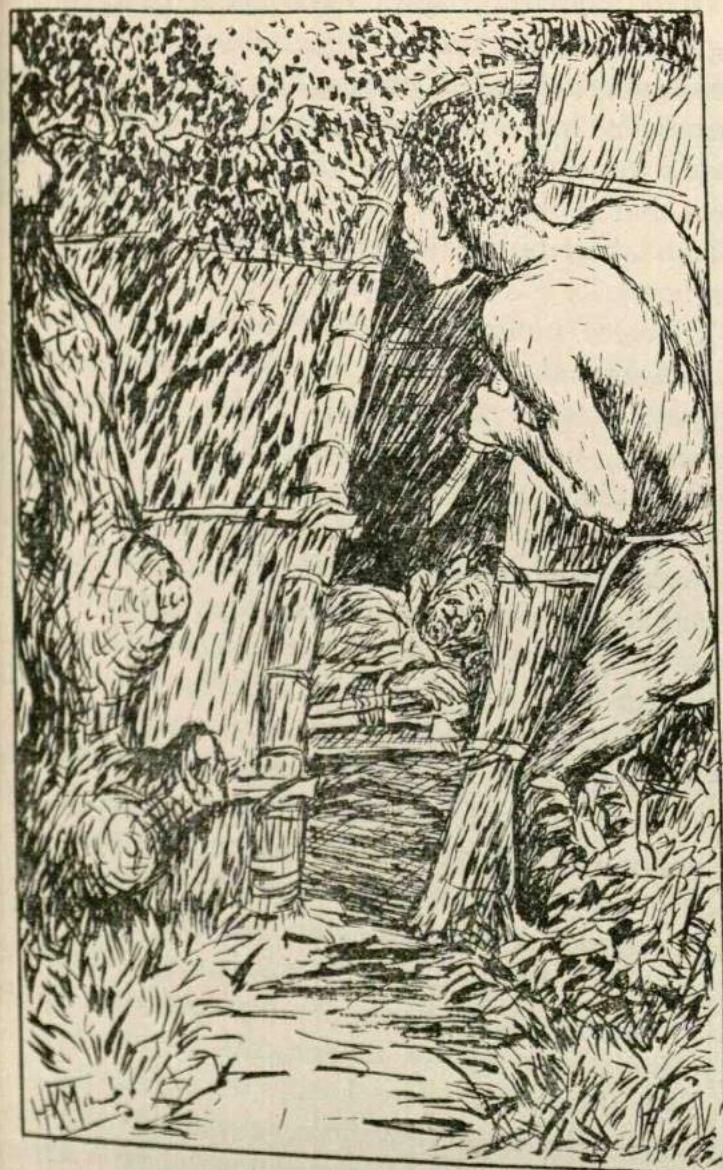
KOMBOKOMBO ilyo apyana, ne shina lya Kombokombo lyalala, nomba aba ni Chungu Mukulu uwa Nconde. Ati ekale panono, amona fye uko umunjoni afika mu musumba ne cikalata mu minwe. Ico baminshoni bali mupepi eko batwala kalata pakuti bababelengle ifyalembewepo.

Kalata aiti:

“Ku mfumu nkalamba Chungu. Tulekufwaya kuno Boma pa 20 September, ukese na bashamfumu bonse ababela ku cipande capela uko. Ukasanga natulonganya bashamfumu bonse abapela ku cipande ca kuno.

“Tuli no kwisakucindika pa menso ya shamfumu shonse, no kwisakupela inkonto ya bufumu, ne fyakufwala fya bufumu bukalamba; no kwisakulangisha ku shamfumu shonse na bantu ukuti niwe Paramount Chief wabo bonse. Tule-subila na imwe mwatemwa.”

P. L. Van Oonmen,
Administrator-General.

Ilyo abapatili bapwa ukusoma kalata, batemwa nganshi bati no kuti: "Umucinshi naube ku mfumu nkalambo Yoani Chungu, uwatalile ishina ilyo aumfwile ifyuni fyaleimba mu mawanga." Bonse kabilo bawa fye ku nseko. (Pantu ba minshoni baba kwa Kombokombo kulya aleteeka kale, balishimikileko abanabo ifyasosele Kombokombo ilyo alebatihiwa.)

Ulucelo imfumu Chungu atuma inkcombe ku shamfumu shonse ishabelele ku cipande abelele. Balongana no kulongana, abeba no mulandu. Bwaisaca, baima baibika na pa bulendo ukuya ku Boma.

Pa kufika ku Boma pali indo shibili, ubwa shitatu e bwakufikamo. Baenda inshiku shibili, bafika na pa kamana apo bapekenye ukusendama, ninshi insakwe bakulila fye limo ku bantu bapalamako. Ishamfumu na bantu balya umulalilo, baingila na mu mitanda, basendama no kusendama.

Umutanda wa mfumu Chungu wali pakati ka mitanda ya bashamfumu bonse na bantu. Kuti cilya fye utulo twafunda ku bantu ne mfumu ine yatemwisha no tulo. Yangu tata, imfumu yaumfwila fye ku tulo icintu cimo cilekakamuna iciibi. Ico yali iyayanguka no kucenjela, bwangubwangu yaima na pa busansi, yaisailinganya na ku lusoso. Kuti ukulolesha, muntu uyu aingila mu ganda mwine, ali no lupanga ku minwe, alebendela. Ico kwali umweshi, na mu mutanda mwalibutile eyefilya, e calenga imfumu yamumona fye bwino; yaisamusukukila fye kunuma

no kwikata ukuboko kwali ulupanga. Neco imfumu lipau, kuti yamuselemya fye umuku umo, ali na panshi, apo pene no musano elyo aisasantamuka. Umusano ukulolesha amona imfumu fileshashala no muntu; apunda ati: "Mwe bantu senimupokololeko imfumu ku cipondo ee."

Kuti abantu balefika basanga umuntu no kunaka nanaka, baisa mu kukaka fye uwanakila libela. Kutu ukusanika, bamona fye ni mwana Hasani ulya Abasungu basendele ku kukakwa ku Dodoma! Abantu cabapesha amano. Batemenwako fye ico imfumu yabo yapusuka.

Ulya muntu bamukaka mu nshinga, bamupela na bakumulinda. Bamwipusha ifyo aishilefisamina imfumu pa nshila. Uwabula ne nsoni nao asosa ati: "Lelo mutila ine umutima walileka ubukali pa kupoka icalo cakwa tata ku mwina fyalo. Naumfwile ilyo naba mu cifungo, umucinshi bapele ii mbwa ku fimilingulwa fyaisa, natesha no kuti nabamwita ku kumupela inkonto ya bufumu, e calenga nalipangile nati nkafyuke nkayemwipaila pa nshila.

Na cine nomba pali imilungu itatu apo nafyukila, nyendauka fye mu mpanga no kulolela ukuti akafika nkashitila. Naishilelengula abantu abalekuula imitanda lintu tamulaisa, no kwishiba no mutanda wa mbwa ine ii nati njipaye. E calenga lelo nacimona fye mwafika, nati no kuti bwali bwandi waya amalunga, lelo ndeshitila. Eici lilya bwaila naisamwingilila mu mutanda ukuti njipaye imbushi yenu mukonka mwe sipuba mwe bonse.

"Iyo tata alemuteka, alemupela ifyakulya ifingi no kumucindika, mwalimusangukila no kumwipaya, mwabuula fye imbwa ya fyalo fimbii eyo mwacita imfumu, mwasha ne mwana wakwe. Nomba nshile-fwaya fimbii ndefwaya fye ukufwa. Njipayeni nombaline, mwintwala ku basula banenu balya nabutukako, bekayancusha ukucila."

Awe nakaendi umo ati abuule ifumo amulase, lelo imfumu Chungu yakaana aiti: "Iyo lekeni mwimwipaya, tamwateseshe amashiwi yasosele umusungu ne ntanshi ilyo twafwaile ukubepaya pa meno yakwe, atile 'teti mwipaye uo mwikete, pantu tali na maka ya kumulwisha nakabili', kanshi tuli no kumutwala fye ku basungu abene e bakaba na maka ya kumucita ifyo balefwaya."

Ulucelo buleca fye, baima ukuyafika ku Boma. Abasungu basekelela bashamfumu bonse, babalanga na mayanda.

Panuma elyo imfumu Chungu awtala ulya muntu aikete mu nshila uwalefwaya ukumwipaya. Abasungu batii bamumone, baibukisha no kuti e uyu muntu bafwaya ku Dodoma, awe batasha imfumu nganshi no kumulambula pa mulimo abomba uwa kwikata umuntu umwine.

Ulya muntu nomba aikatila iciinga ukwakaba. Batala bamushetaulamo amapi ayeneyene elyo bayabalamanantanya ku cele, aba nomba mu minwe ya bambibambi. Ulucelo baimya batwala na ku Dodoma uko afyukile. Ifyo bailemucitako tei twishibe, pantu tabalile omfwika nakabili.

IMFUMU CHUNGU Y
ABASUNGU bapangile icint
epo babikile umupando
baninika imfumu nkalan
mupando wine ulya. Paly
mukalamba. Ishamfumu
isamba nteleshantelesha
atendeka no kulanda a
bonse na ku bantu bonse
bonse na bantu bonse.
ubwa kumulanga imfum
ikele pano mulu wa
ukumfwa uko ali. Mun
mucinshi.

"Shimoneni na nomba
mano pamo. Abaishile
aipuswiche ku cipondo
tulo. Umwine acikata n
Bushe pa camusango
imwe?"

Bonse bayasuka aba
imfumu yesu Chungu.
pakuti ese atuteke; t
balefwa ukumucita n
naileenda umutende."
Umusungu ati: "M-

IMFUMU CHUNGU YACINDIKWA UKUCILA

ABASUNGU bapangile icintamba pa mwinshi wa ofeshi, epo babikile umupando wa bufumu ukalamba, epo baninika imfumu nkalamba Chungu, aikala na mu mupando wine ulya. Palya pene e paisa no musungu mukalamba. Ishamfumu na bantu bonse bakupa mu isamba nteleshantelesha. Apo pene umusungu atendeka no kulanda amashiwi kuli bashamfumu bonse na ku bantu bonse ati: "Kutikeni bashamfumu bonse na bantu bonse. Lelo e bushiku bukalamba ubwa kumulanga imfumu yenu ikalamba; e iyi ine ikele pano mulu wa cintamba. Bonse mufwile ukumfwa uko ali. Muntu wa maka na mano no mucinshi.

"Shimoneni na nomba line acili alelanga amaka na mano pamo. Abaishile nankwe baliimwena ifyo aipuswishe ku cipondo icafwale ukumwipaila mu tulo. Umwine acikata no kucinasha ku maka yakwe. Bushe pa camusango uyu muletipo shani na imwe?"

Bonse bayasuka abati: "Lesa Mukulu nasunge imfumu yesu Chungu. Cinecine atumwa kuli Lesa pakuti ese atuteke; te apo abamufimbila bonse balefilwa ukumucita nelyo kamo. Ni mfumu yesu naileenda umutende."

Umusungu ati: "Mwasosa bwino bonse. Nomba

moneni nalamupela ifyandililo fya bufumu bwakwe fyonse.”

Umusungu abala abuula isaaba lya bufumu ilya shilika, umwaba no tufyela twa silva utwabeka nganshi, awika Chungu. Abula ne cisote ca bufumi, icafina nganshi, ne nkalamo shibili pa mpumi, amufwika, amubika ne nkonto mu minwe, nayo iyakatama nganshi na cembe pa mulu.

Na kukatama kwa kale kuli Bwalya wesu, ala nomba abapo fye lula, nici fye akabulubulu kaba nako nga akapalama na mu linso lyakwe, nga mulya mwine bakalumbila.

Umusungu alapwa fye ukufwika imfumu ifya bufumu, apela ne cishibilo ku bashikale. Abashikale baposhia imfumu ku mfuti, na mapenga yalila. (Mwandi nico mwana Hasani ashalipo, amonako apo pena mwandi nga epo aleipuma fye umutwe ku cimuti ukuti afwe bwangu.)

Apo pene umusungu kibili asosa ati: “Nomba mwe shamfumu shonse iminineni na bantu bonse, mukonke na mu mashiwi nalaosa.”

Awe bonse baiminina, umusungu atampako ati: “Icibote ku mfumu Chungu.”

Bonse: “Icibote ku mfumu Chungu.”

Umusungu: “Lesa amusunge pa nshita itali, akateke abantu bwino.”

Bonse: “Lesa amusunge pa nshita itali, akateke abantu bwino.”

Elyo kibili umusungu ati: “Nomba bonse muli no, kupunda fye ule nga napunda ipi ipi ipi.”

Apo pene asosa ati: “
Bonse: “Ule.”

Umusungu: “Ipi ipi
Bonse: “Ule.”

Umusungi: “Ipi ipi ipi
Bonse: “Ulee ee ee.”

Apo pene umusungu
halaka no mutanto w
fleshi na bamushika

bonse bashala panse nt
Ilyo imfumu yafum

bantu bonse bawa pan
abashikale, balisha kab

Imfumu Chungu ya
lubali lwa calo cilya, ya

ku Boma, yatendeka
kumwakwe ku musumi

Ishamfumu shaishili
takonka na panuma, ba

“Ni Bachipalo
Ku mansunse

Namwila e Na

Chorus:

“Namwila e Na

Namwila e Na

Apo pene asosa ati: "Ipi, ipi ipi."

Bonse: "Ule."

Umusungu: "Ipi ipi ipi."

Bonse: "Ule."

Umusungi: "Ipi ipi ipi."

Bonse: "Ulee ee ee."

Apo pene umusungu aikata ne mfumu ku minwe,
balaika no mutanto wa cintamba, baingila na mu
ofeshi na bamushika wakwe abakalamba, abantu
bonse bashala panse nteleshantelesha.

Ilyo imfumu yafuma mu ofeshi, ishamfumu na
bantu bonse bawa panshi, batotela imfumu Chungu,
abashikale, balisha kibili amapenga.

Imfumu Chungu yashalikapo ishamfumu sha ku
lubali lwa calo cilya, yanina na pa mfwalashi baipelle
ku Boma, yatendeka no bulendo bwa kubwelelambo
kumwakwe ku musumba.

Ishamfumu shaishile nankwe na bantu bonse
bakonka na panuma, babikamo no lwimbo:

"Ni Bachipalo na Kasonka,
Ku mansunse ee, twendo lungoya,
Namwila e Namakambo."

Chorus:

"Namwila e Namakambo,
Namwila e Namakambo." } bis.

UNIVERSITY OF LONDON PRESS LTD

Warwick Square, London E.C.4

in association with

THE PUBLICATIONS BUREAU

Lusaka and Blantyre